

Monumenten

magazine
2014

10

**Verdwaal in de
eeuwenoude binnenstad**

Op zaterdag 13
september

40

**Pluk de dag en
geniet op de fiets**

Op zondag 14
september

Op reis

13 & 14 september 2014

Gemeenten:

's-Hertogenbosch,
Sint-Michiëlsgestel,
Vught, Maasdonk
en Heusden.

lekker
fietsen

Open
MONUMENTENDAG

BEHOUD DOOR ONTWIKKELING

Nico de Bont is al ruim 50 jaar specialist in klassieke restauratie, hedendaagse herbestemming en planmatig onderhoud van historisch erfgoed. Met liefde voor het vak en kennis van de nieuwste technieken werken onze medewerkers dagelijks aan een grote variëteit aan historische werken. Ook in 's-Hertogenbosch en omgeving. Wij restaureerden de Sint-Jan en gaven het nabijgelegen podium voor de amateurkunsten, de Muzerije, weer toekomstwaarde. Ook de Brabanthallen, Grasso en de Moerputtenbrug werden door onze vakmensen onder handen genomen. Door continue ontwikkeling geven wij nieuw leven aan waardevol erfgoed. **MAAK DE TOEKOMST**

Voorwoord Monumentendagen 2014

'Op reis' in de tijd

Sint-Josephstraat opent ook voor het eerst haar deuren. Daarnaast zijn natuurlijk veel vertrouwde monumenten geopend. Ik wijs u bovendien op de rondleidingen die gehouden worden bij het Bolwerk Sint-Jan aan de Sint-Janssingel en bij de nieuwe parkeergarage aan de Hekellaan. Bij deze gebouwen zijn delen van de oude stadsmuur opnieuw hersteld en verwerkt in de nieuwe plannen. Ook zijn er op diverse plaatsen gratis vaartochten. Tenslotte zijn de musea in het Museumkwartier dit jaar op Open Monumenten-zaterdag weer gratis open.

Fietsen door het buitengebied

Op zondag 14 september zijn de monumenten in de binnenstad van 's-Hertogenbosch gesloten en gaan we op reis in het buitengebied. Om 11.00 uur start de Open Monumenten Fietsdag. Het comité Open Monumentendag heeft in samenwerking met het Bossche activiteitenprogramma Lekker Fietsen drie fietstochten uitgezet langs een groot aantal monumenten in het buitengebied. Dat gebeurde ook in nauwe samenwerking met de gemeenten Vught, Sint-Michielsgestel, Heusden en Maasdonk. Die laatste gemeente doet voor het eerst mee. Vanaf 2015 wordt een gedeelte van Maasdonk (Nuland en Vinkel) bij 's-Hertogenbosch gevoegd.

Vervoer en boerengrei

De officiële opening 14 september is om 11.00 uur bij de Gèsselse Kiosk in het park de Kleine Ruwenberg in Sint-Michielsgestel. Kom vooral kijken! Gezien het thema 'Op reis' zijn de oude stations van Vught en Rosmalen geopend. Maar er is meer: kom bijvoorbeeld naar de Listerborg in Den Dungen voor een expositie over vervoersgeschiedenis

Met plezier nodigen wij u uit om op zaterdag 13 september en zondag 14 september 2014 te genieten van onze monumenten. Dit jaar is het thema 'Op reis'. Daarom is er extra aandacht voor gebouwen die te maken hebben met reizen, vervoer en transport. Denk bijvoorbeeld aan werkplaatsen, remises en koetshuizen. De nieuwe dynamiek die met het reizen gepaard ging staat centraal, net als de invloed die reizen en vervoer hebben gehad en nog steeds hebben op het aanzien van de stad.

Vliegtuigen en treinen

Op zaterdag 13 september beginnen we, zoals gebruikelijk, met een spectaculaire opening. Die is dit jaar op de Pettelaarse Schans. Daar wordt het gerestaureerde en verplaatste monument onthuld voor Bosschenaar Henri Bakker, de eerste piloot van het Nederlandse leger. In restaurant Croy de Pettelaar is een fototentoonstelling te zien over deze vliegenier en zijn gammele vliegtuig, zoals dat rondvloog in 1913. Er zijn nog meer bijzondere exposities die te maken hebben met verkeer en vervoer in de stad. In de Willem II Fabriek in de Boschdijkstraat is een expositie over trams en treinen. In de voormalige garage van Pompen en Verlouw aan de Vughterstraat staan oldtimers. Heel bijzonder is de geopende ruimte onder de Diezebrug, niet ver van de Citadel. Die was nog nooit eerder open voor publiek. In de ruimte is een expositie over de bouw van de brug en over de scheepvaart van vroeger.

Gratis vaartochten

Het Redemptoristenklooster aan de

'Tussen de brug en meule'. Of kom naar Perron-3 in Rosmalen voor de tentoonstelling 'Vervoer van, naar en door Rosmalen'. In Berlicum bezoekt u het Museum 'Boerengrei' en in Nuland het Kerkmuseum in de kerktoeren. Daarnaast is het Oude Raadhuis van Vught – de topattractie van vorig jaar – weer geopend.

Er is nog veel meer om op te noemen, maar ik laat het hierbij. U kunt alle genoemde activiteiten en nog veel meer terugvinden in dit magazine.

Rest mij u een geslaagd Open Monumenten Weekend 2014 toe te wensen.

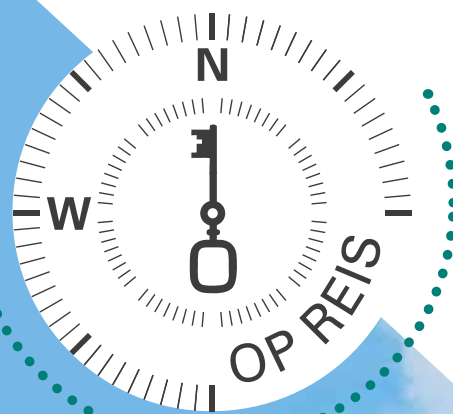
Open Monumentendag
's-Hertogenbosch,

Hans Meester
Voorzitter

Inhoudsopgave

Activiteiten Open Monumentendag in een oogopslag	5
Organisatie	7
Algemene informatie	7
Op reis in de tijd	8
0. Croy de Pettelaar	10/47
1. Stationoverkappingen	12
2. Voorlopig Infocentrum Bolwerk Sint-Jan	13
3. Minderbroeders Kapucijnenklooster/-kerk	13
4. 't Keershuys	14
5. De Zwaan (Lunch- en Dinercafé Van Puffelen)	14
6. Koetshuis	15
7. De Moriaan, nu VVV	15
8. Stadhuis	16
9. Raadskelder	16
10. Provinciaal Depot Bodemvondsten Noord-Brabant, De Griffie (onderdeel Museumkwartier)	17

11. Het Noordbrabants Museum	17
12. Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch	17
13. Sociëteit Amicitia – De Zwarte Arend	18
14. Vonk en Vlamterrein	18
15. Voormalige Rijks-HBS	19
16. Bastion Oranje/Bastionder	19
17. Pompen en Verlouw	20
18. Woonhuis	20
19. Voormalig ziekenhuis Sint-Joan de Deo	21
20. Klooster Zusters van de Choorstraat	21
21. Museum Slager	22
22. Oude mannen- en vrouwenhuis, nu Stadsbibliotheek	22
23. De Muzerije 'Huis voor de Amateurkunst'	23
24. Woonhuis	23
25. Jheronimus Bosch Art Center (JBAC)	24
26. Groot Tuighuis, voormalige Oude Sint-Jacobskerk	24
27. Redemptoristenklooster	26
28. Voormalig Groot Ziekengasthuis	26
29. Gebouw de Waterpoort	27
30. Verplegingsgebouw (bijgenaamd Stergebouw)	27
31. Artuarium (voormalig Mortuarium)	27
32. Mariapaviljoen	28
33. Zusterhuis, kapel	28
34. Studio Boot (voormalige garage Lathouwers)	28
35. Brugwachtershuisje	29
36. De Diezebrug	29
37. Kruithuis	31
38. De Heus (Koudijs)	31

Plattegrond binnenstad

39. Willem II Fabriek (voormalige Sigarenfabriek Goulmy en Baar)	34
40. Grasso, directiegebouw	35
41. 1931 Congrescentrum Brabanthallen	35
42. De Gruyter Fabriek, gebouw B	36
43. Bethelkerk	36
44. Grote Kerk (voormalig Nederlands Hervormde Kerk)	36
45. Sint-Jansmuseum de Bouwloods	37
46. Sint-Jan	37
47. Toren Sint-Jan	38
48. Bossche Beeweg	38
49. Sint-Catharinakerk	39
50. Watertoren	39

Zondag 14 september

Fietsroute deel 1

SINT-MICHELSGESTEL	
1. 'Gèsselse Kiosk'	41
2. Huize Ruwenberg, nu Conferentiehôtel De Ruwenberg	42
3. Toren	43
4. Koninklijke Kentalis (voormalig Instituut voor Doven) en Oudheidkundig Museum (voormalige Jongenskapel Instituut voor Doven)	43

VUGHT	
5. Raadhuis Vught 'Leeuwenstein'	44
6. Station Vught	44
7. Kazernerondleiding	45
8. Barak 1B	45
9. Nationaal Monument Kamp Vught	46

DEN DUNGEN	
10. Litsberg	47
11. Sint-Jacobus de Meerderekerk	47
12. Voormalig Raadhuis	48
13. Bibliotheek (voormalige jongensschool)	48

Fietsroute deel 2

14. Moerputtenbrug	50
--------------------	----

ENGELEN	
15. Engelenburcht	50
16. Protestantse Kerk Engelen	51

BOKHOVEN	
17. Parochiekerk Sint Anthonius Abt	51
18. Café 't Veerhuis	51

ORTHEN	
19. Fort Orthen	52
20. Begraafplaats Orthen, voormalig Groenendaal	52

Fietsroute deel 3

ROSMALLEN	
21. Perron-3 (voormalig gemeentehuis)	54
22. Vreeburg	54
23. Oude Station	54
24. De Standerdmolen	55
25. Informatiecentrum Rijkswaterstaat (RWS)	55

BERLICUM	
26. Samen-op-Weg-kerk	56
27. Herberg De Gouden Leeuw	56
28. Museum 'Boerengrei'	57

VINKEL	
29. Cunerakapel	58
30. Vlaamse schuur	59
31. De Den	59

NULAND	
32. Villa Maasdonk	60
33. Kerkmuseum in de kerktoren	60
34. Heemkamer in gemeenschapshuis De Meent	61
35. Terrein Polderkerk	61

GEWANDE	
36. Hertogsgemaal	62

Colofon	63
---------	----

A

Activiteiten Open Monumentendag in een oogopslag

Lezingen tijdens manifestatie De
Wereld van Jeroen Bosch blz. 25

Op diverse
locaties zijn
doorlopend
rondleidingen.

Zaterdag 13 september 2014

10.00 uur	Officiële opening bij Croy op de Pettelaarse Schans	10
10.30 uur	Wandeling van StadsBieb naar kapel GZG	22
11.00 uur	Lezing drs. Jan Roymans over Bronstijdbijlen in Provinciaal Depot	17
11.00 uur	Lezing Paul Goulmij over de Deense reis van de Koninklijke Harmonie	38
11.00 uur	Orgelconcert door Gert-Jan Smit in de Grote Kerk	36
11.00 uur	Wandeling Beeweg onder begeleiding	38
11.30 uur	Koorzang door cantorij 'de Eshof' uit Hoevelaken in de Grote Kerk	36
11.30 uur	Opening nieuwe trap bij Diezebrug met optreden koor Stuurloos	29
12.00 uur	Wandeling van StadsBieb naar kapel GZG	22
12.00 uur	Optreden van het koor Stuurloos in het Kruithuis	31
12.30 uur	Orgelconcert door organist cantorij 'de Eshof' in de Grote Kerk	36
13.00 uur	Orgelconcert door Wilke Havinga in de Grote Kerk	36
13.00 uur	Optreden van het koor Amazing in de Muzerije	23
13.30 uur	Lezing Harrie Boekwijt 'Stedelijke verdediging...' in de Raadskelder	9
14.00 uur	Lezing Paul Goulmij: 1922 de Deense reis van de Koninklijke Harmonie	38
14.00 uur	Optreden van het koor Amazing in de Muzerije	23
14.00 uur	Wandeling van StadsBieb naar kapel GZG	22
14.00 uur	Wandeling Beeweg onder begeleiding	38
14.00 uur	Orgelconcert door Willem Hörmann in de Sint-Catharinakerk	39
14.30 uur	Orgelconcert door Gijs van Spankeren in de Grote Kerk	36
15.00 uur	Lezing Harrie Boekwijt 'Stedelijke verdediging...' in de Raadskelder	9
15.00 uur	Lezing drs. Jan Roymans over Bronstijdbijlen in het Provinciaal Depot	17
15.00 uur	Wandeling van StadsBieb naar kapel GZG	22
15.00 uur	Optreden koor Stuurloos in de Muzerije	23
16.00 uur	Lezing Jac. Biemans over de Zwitserse soldaat in de Muzerije	23
16.00 uur	Slotconcert door Jamie de Goei en Daniëlle Sluijmers in de Grote Kerk	36

Zondag 14 september 2014

11.00 uur	Officiële opening in de Gèsselse Kiosk te Sint-Michielsgestel	41
11.00 uur	Rondleiding Begraafplaats Orthen	52
11.30 uur	Beklimming toren, Petrus Dondersplein 13, Sint-Michielsgestel	43
12.00 uur	Rondrit met hoogkar vanaf de Gèsselse Kiosk (tot 13.00 uur)	41
12.00 uur	Rondleiding voormalig Instituut voor Doven, Theerestraat Sint-Michielsgestel	43
12.00 uur	Rondleiding voormalig SS-terrein Kamp Vught	45
12.00 uur	Rondwandeling Vugtherheide, Barak 1B, Vught	45
12.00 uur	Lezing Henk Buijks 'Van karrenspoor tot snelweg' Heemkamer Nuland	61
12.30 uur	Beklimming toren, Petrus Dondersplein 13, Sint-Michielsgestel	43
13.00 uur	Lezing Kees van den Oord over de Moerputten in café Den Braai Vlijmen	50
13.00 uur	Rondleiding Begraafplaats Orthen	52
13.00 uur	Rondleiding met toelichting terrein Polderkerk Nuland	61
13.30 uur	Beklimming toren, Petrus Dondersplein 13, Sint-Michielsgestel	43
14.00 uur	Rondwandeling Vugtherheide, Barak 1B, Vught	45
14.00 uur	Algemene rondleiding historie kamp Vught, Lunettenlaan 600, Vught	46
14.30 uur	Beklimming toren, Petrus Dondersplein 13, Sint-Michielsgestel	43
14.30 uur	Lezing Henk Buijks 'Van karrenspoor tot snelweg' Heemkamer Nuland	61
14.30 uur	Rondleiding met toelichting terrein Polderkerk Nuland	61
15.00 uur	Rondleiding voormalig Instituut voor Doven, Theerestraat Sint-Michielsgestel	43
15.00 uur	Lezing Kees van den Oord over de Moerputten in café Den Braai Vlijmen	50
15.00 uur	Rondleiding Begraafplaats Orthen	52
15.30 uur	Lezing Louise Parihala 'woon- en leefomstandigheden Molukkers', Barak 1B Vught	45
15.30 uur	Beklimming toren, Petrus Dondersplein 13, Sint-Michielsgestel	43

Organisatie

Gemeente 's-Hertogenbosch

- Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten
- Afdeling Stadsarchief
- Afdeling Maatschappelijk Vastgoed
- Afdeling Openbare Orde, Ruimte en Verkeer
- Afdeling Communicatie
- Afdeling Realisatie en Beheer

Gemeente Sint-Michielsgestel
Gemeente Vught
Gemeente Maasdonk
Genootschap ter bevordering van het Gebruik van de Naam 's-Hertogenbosch
Duke Cultural Productions
Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch

Stichting 's-Hertogenbossche Monumentenzorg
Het Schuttersgilde de Oude Schuts
De Groene Vesting
Vughts Museum
Heemkundekring Rosmalen
Angrisa Heemkundekring Engelen
Heemkundekring De Orthense Schaar
Heemkunde Sint-Michielsgestel
Heemkundevereniging Op Den Dungen
Heemkundevereniging Den Hogert
Heemkundeking De Plaets
Heemkundegroep Vinckel
Heemkundewerkgroep Nuwelant
Heemkundekring Onsenoort
Historische Vereniging Berlicum en Middelrode
Nationaal Monument Kamp Vught

Lekker Fietsen
Vliegend Museum Seppe
Koninklijke Luchtmacht
Sloep Varen Den Bosch
(www.sloepvarendenbosch.nl)
Sloepje voor een groepje
(www.sloepjevooreengroepje.nl)
De Gruyter Schuyt
(www.degruyterschuyt.nl)

Met bijzondere dank aan ALLE vrijwilligers! En de leden van het comité Open Monumentendag: Jac. Biemans, Harry Boekwijt, Joop van Dijk, Frans Bolder, Hennie van Eldijk, René van der Heijde, Irwin van Hunen, Ed Hupkens, Hans Meester, Marcel Ploegmakers en Celestine Vughts.

Algemene informatie

Weekend

Net als vorig jaar is Open Monumentendag dit jaar een Open Monumentenweekend. Op zaterdag monumenten bekijken in de stad en op zondag in samenwerking met de gemeenten Vught, Sint-Michielsgestel, Maasdonk, Heusden en 'Lekker Fietsen' toeren door de omliggende dorpskernen, van monument naar monument.

Publieksinformatie zaterdag

De centrale informatiebalie van Open Monumentendag is in het Stadhuis, Markt 1, 's-Hertogenbosch. Alleen op zaterdag geopend van 10.00 tot 17.00 uur.

Afwijkende openingstijden

De monumenten in het stadscentrum zijn alleen op zaterdag geopend van 10.00 tot 17.00 uur. De monumenten in het buitengebied zijn alleen op zondag geopend van 11.00 tot 17.00 uur. Let op: sommige monumenten kennen

afwijkende openingstijden. Als dat het geval is, staat dat in het activiteitenoverzicht aangegeven.

Officiële opening Open Monumenten Zaterdag

Op zaterdag 13 september vindt om 10.00 uur de Officiële Opening op de Pettelaarse Schans plaats door wethouder Huib van Olden. Kom er naar toe en laat u verrassen!

**Officiële opening
Open Monumenten Zondag**
De officiële start van Open Monumenten op zondag is om 11.00 uur bij de Gèsselse Kiosk in het park De Kleine Ruwenberg te Sint-Michielsgestel.

Leuk en/of boeiend voor kinderen
Heel veel monumenten zijn ook voor de kinderen Leuk en/of boeiend om

te bekijken. Vaak zijn er ook speciaal op kinderen toegesneden activiteiten georganiseerd. Dus neem ze gerust mee op deze ontdekkingstocht door het verleden! Let op dit symbol: 😊

Rolstoelvriendelijk
Let op dit symbol: ♿

Parkeren / Transferia

In en om het centrum zijn diverse parkeergarages. Wij adviseren echter om gebruik te maken van de transferia. Voor slechts € 3,- parkeert u uw auto, om vervolgens gratis met de buslijn 60, 70 of 80 (08.00 – 00.45 uur) met maximaal 4 personen heen en weer naar de binnenstad te rijden. De transferia zijn (alleen op zaterdag open van 07.30 – 01.00 uur):

- Pettelaarpark, Pettelaarpark 59
- De Vliert, Stadionlaan 9
- Vlijmenseweg, Vlijmenseweg 10

O

Op (tijd)reis langs het verleden

Reizen door de tijd, dat gaat u dit Open Monumentenweekend doen. Langs vervoersmiddelen van het verleden, monumenten met een eigen verhaal en plekken waar u nog nooit geweest bent. Op zondag gaat u zelf op reis naar de ommelanden van de stad. Reist u mee?

Een boeiend thema, vindt wethouder Huib van Olden. "Er valt in 's-Hertogenbosch en omgeving zoveel te zien aan vervoersmiddelen, (water)wegen en monumenten. Zo is er het brugwachtershuisje aan de Oliemolensingel. Niet alleen symboliseert het de weg via het water, of er overheen, maar bijzonder is ook dat een deel van een muur plaats moest maken voor de paardentram. Die tram kon anders de bocht niet maken. Ook zijn er diverse koetshuizen geopend waar vroeger de beter gesitueerde mensen hun paarden en koetsen stalden. De Zwaan, het huidige café Van Puffelen, is een mooi voorbeeld, net als het koetshuis aan de Postelstraat. Een ander vervoersmiddel is de trein. Het oude station 's-Hertogenbosch is helaas door oorlogsgeweld ter ziele

Kom naar de openingen

Op zaterdag 13 september bent u om 10.00 uur van harte welkom om de opening op de Petterlaarse Schans bij te wonen. Dat geldt ook voor de opening op zondag 14 september bij de Gèsselse Kiosk. Die dag starten we om 11.00 uur. Een mooie start van een reis door het verleden.

gegaan. Van het oude station en de herbouw zijn maquettes te zien bij de Willem II Fabriek. Niet geheel toevallig is het dit jaar zeventig jaar geleden dat de stad bevrijd werd."

Luchtvaartpionier

Tijdens de opening op zaterdag bij de Petterlaarse Schans onthult de wethouder het verplaatste monument van vliegenier Henri Bakker. "Hier maakte onze eigen luchtvaartpionier zijn eerste vlucht voor het leger op 20 september 1911. Waar nu de plas is, was toen de landingsbaan. Bakker was één van de eerste reizigers door het luchtruim. Over land reizen mensen al veel langer. Denk aan de pelgrimstochten uit de tijd van Jeroen Bosch." Het Groot Tuighuis had in 1430 een kapel en gasthuis voor bedevaartgangers op de reis naar Santiago de Compostella. Bij het Jheronimus Bosch Art Center vindt u veel informatie over Jeroen Bosch in aanloop naar 2016, het Jeroen Boschjaar. In 1368, ontstond De Plechtige Omgang, een processie op de tweede zondag van mei. Later kwam de Stille Omgang, ook wel de Beeweg genoemd (stille bidweg), een route die u tijdens Open Monumentendag kan lopen.

Verborgene schat

Maar er is meer te zien. "Een plek waar u normaliter nooit komt is de binnenkant van de Diezebrug", vertelt Van Olden

enthousiast. "Deze brug was vroeger beweegbaar. In de ruimte waar toen het contragewicht hing, is nu een tentoonstelling over de aanleg van de Zuid-Willemsvaart. Het is een verborgen schat, maar mét een steile trap. Op de brug steekt u over naar De Heus (Koudijs). Daar heeft u een fantastisch uitzicht over de stad vanaf de vierde etage." Een andere prachtige brug is de Venkantbrug bij de Moerputten. Wethouder Wim van Engeland van de gemeente Heusden: "Vorig jaar won deze spoorbrug de Europa Nostraprijs voor Europees werelderfgoed. Een plek die u niet wilt missen."

Ontmoetingsplek

Ook zondag staan er verrassende en prachtige monumenten op het programma. Per fiets kunt u extra genieten van de omgeving. De opening is die dag bij de 'Gèsselse Kiosk' op park De Ruwenberg. Wethouder Koos Loose: "De kiosk als ontmoetingsplek voor (volks) culturele activiteiten ligt bijzonder fraai aan de Dommel en is bovendien via de fietsbrug goed bereikbaar vanuit Theereheide." Dit jaar is de zondagse reis nog uitgebreider dan voorgaande jaren aangezien nieuwe gemeenten en dorpen zich aansluiten bij Open Monumenten weekend. Naast Sint-Michielsgestel, Vught, Den Dungen, Engelen, Bokhoven, Orthen, Rosmalen, Berlicum en Gewande doen dit jaar ook Vinkel en Nuland mee.

Laatste reis

Bijzonder in het buitengebied is de deelname van Kamp Vught. In Barak 1B is een lezing over kinderen die van de Molukken in kamp Vught terecht kwamen na de Tweede Wereldoorlog. Op het station van Vught wordt een film getoond over de transporten

naar Sachsenhausen. Een reis die voor veel mensen helaas de laatste bleek. De Vughtse wethouder Peter Pennings: "Het verhaal van Nationaal Monument Kamp Vught kent vele hoofdstukken. Eén ervan vertelt Jan van den Ende. In de documentaire 'Retourtje Sachsenhausen' doet de oud-gevangene - die kort na de opnamen overleed - verslag van zijn persoonlijke oorlogservaringen. Een ander indrukwekkend hoofdstuk is dat van het Molukse volk dat in de Vughtse kampbarakken hun eerste Nederlandse 'thuis' kregen. Ik ben blij dat het herstel van Barak 1B eraan bijdraagt dat ook dit hoofdstuk de ruimte en aandacht krijgt die het verdient."

Kwartier van Bredero

Voor de genoemde wethouders is de nacht van 12 op 13 september het hoogtepunt van Open Monumentenweekend. Die vrijdag slaan Van Olden, Pennings, Loose en Van Engeland samen met het bestuur van De Groene Vesting en het bestuur van 's-Hertogenbosch Vestingwerken hun tenten op op het Kwartier van Bredero. Wim van Engeland: "Er over lezen is al interessant, maar het voor een deel herbeleven spreekt nog meer tot de verbeelding. En dat in een gezelschap dat enorm betrokken is bij deze geschiedenis!" Het is die nacht 385 jaar en een dag geleden dat het leger van Frederik Hendrik een bres sloeg in het Vughtse bolwerk. Twee dagen later verdreef Hendrik de Spanjaarden. De linie van 1629 komt opnieuw tot leven.

0

Croy de Pettelaar Pettelaarse Schans

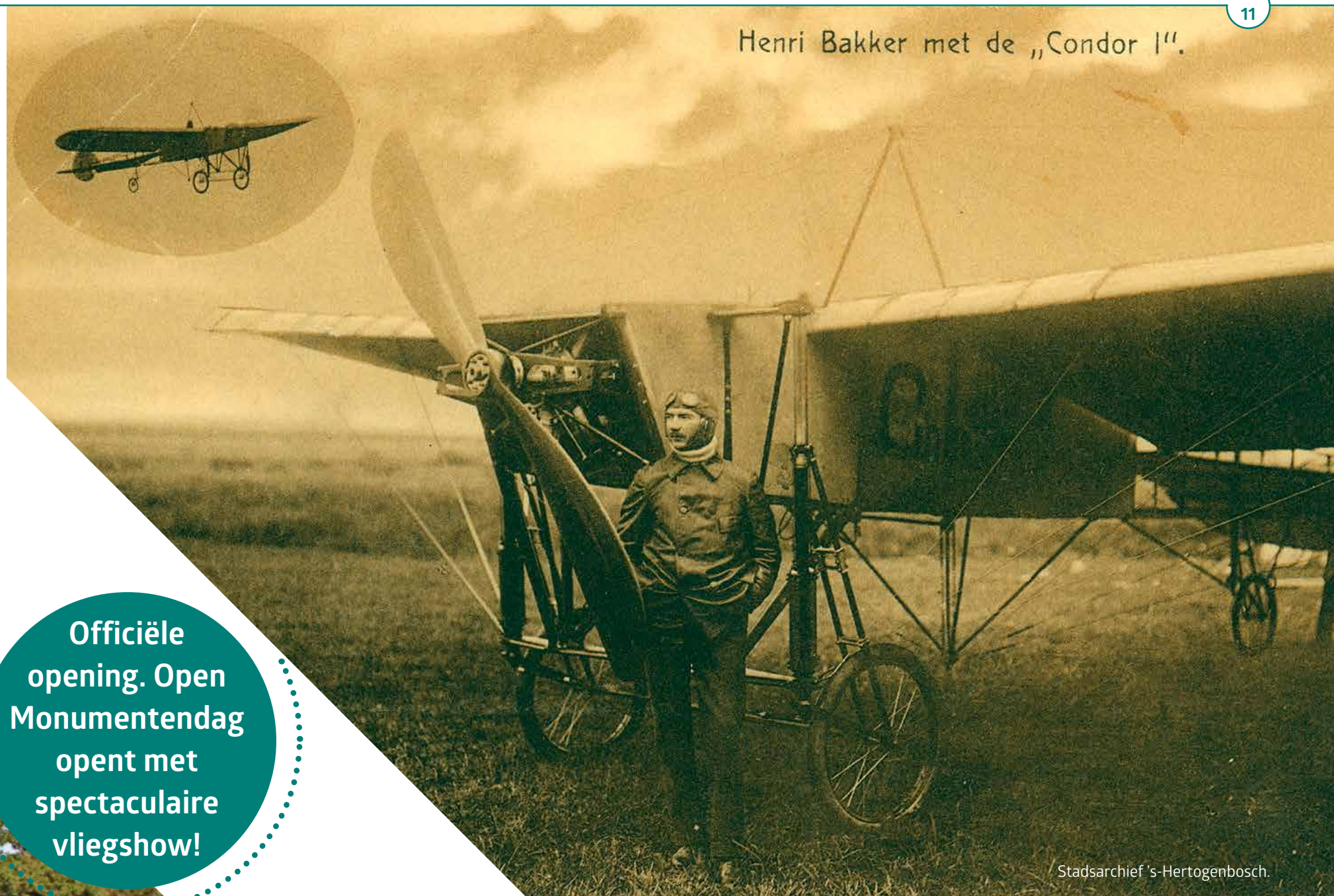
In 1981 werd ter gelegenheid van Henri Bakker een 'flyby' uitgevoerd met een dropping van een PTT-zak met poststukken. Die flyby vond toen plaats boven de Pettelaarse Schans. Vandaag wordt ook een flyby uitgevoerd door een formatie van vijf historische vliegtuigen. Deze vliegtuigen behoren tot de collectie van het Vliegend Museum Seppe die op het gelijknamige vliegveld gevestigd is. Het formatieteam van het Vliegend Museum Seppe bestaat uit zeer geïnteresseerde vliegers. Zij beheersen het formatievliegen met oude vliegtuigen als geen ander. Als de techniek het niet laat afweten, je weet maar nooit met vliegmachines

- Open op zaterdag van 10.00 uur tot 17.00 uur.
- Expositie leven en werk van Henri Bakker.
- De officiële opening om 10.00 uur door wethouder Huib van Olden.
- Muziek van de Koninklijke Harmonie 's-Hertogenbosch.
- Flyby door de Koninklijke Luchtmacht CLSK met een Beech 18 en een Harvard.
- Flyby door historische vliegtuigen van Vliegend Museum Seppe.

Officiële
opening. Open
Monumentendag
opent met
spectaculaire
vliegshow!

Henri Bakker met de „Condor I“.

Stadsarchief 's-Hertogenbosch.

die vaak ouder zijn dan zeventig jaar, dan zal de formatie bestaan uit een Amerikaanse tweedekker van het type Boeing Stearman, een tweetal Engelse tweedekkers van het type Tiger Moth en een tweetal Piper Cubs. Voor de geïnteresseerden: de formatie vliegt om 10.20 uur het nieuwe monument van Henri Bakker in een zogenaamde vic-formation over, maakt een bocht van 180 graden en vervolgens breekt elk vliegtuig boven het monument uit de formatie.

De Pettelaarse schans is in de 17^e eeuw ontstaan op de plek van een hoeve op een verhoogde zandrug. Deze zandrug lag op een strategisch belangrijke plek bij de stad en was door het leger van Prins Maurits tot twee keer toe gebruikt bij een belegering. Aan deze voor 's-Hertogenbosch onveilige situatie werd een eind gemaakt in 1623 toen de Brabantse Domeinen de grond overnam en fort Pettelaar werd aangelegd. Het fort is in plattegrond symmetrisch, omgeven door vijf bastions. Al bij de Franse inval van 1672 werd het fort afgebroken. In de

huidige vorm is het fort dan ook van recente datum. Bij de aanleg van de Wijk Zuid werd hier zand gewonnen. Toen is besloten om op deze wijze het lang verdwenen fort weer herkenbaar te maken door de voormalige grachten te reconstrueren in de Zuiderplas. De directe omgeving van het voormalige fort was op 20 september 1911 het decor voor een uniek vliegspektakel. Hier werd toen een vliegveld met tenten opgericht en een tijdelijke start- en landingsstrip gemaakt. De Bossche vliegenier Henri Bakker maakte er zijn eerste demonstratievlucht in dienst van het Nederlandse Leger. 🚗 😊

1

Stationsoverkappingen Stationsplein

- **Open op zaterdag van 10.00 uur tot 17.00 uur.**
- **Kijk op perron 1 naar de opstelling van authentieke onderdelen.**
- **Fototentoonstelling in de passarelle van de oude stations.**

De Bossche stationskappen dateren uit 1894-1896 en hoorden bij het vroegere stationsgebouw (1896) van Ed.G.H.H. Cuypers, dat zwaar werd beschadigd in 1944. De stationskappen zijn gespaard gebleven. Het ontwerp van de kappen is van G.W. van Heukelom. De Koninklijke Machinefabriek v/h E.H. Begemann voerde de bouw uit. De kappen zijn in meerdere opzichten bijzonder. Zo is de totale lengte 450 meter, terwijl de toenmalige langste stationskap ter wereld van het Centraal Station in Amsterdam 306 meter was. Daarnaast zijn de Bossche

kappen als eerste in Nederland uitgevoerd in staal, daarvoor werd welijzer toegepast. Bovendien is de constructie opgebouwd uit gebogen vakwerkkniespanten en vakwerk-gordingen. In 1997/1998 zijn de historische kappen in hun oude glorie hersteld. In 1896 werd ook een voetbrug aangelegd voor de verbinding tussen het eerste en tweede perron. Op perron 1 staat het portaal dat het bordes droeg opgesteld op het tweede perron waar de voetbrug, een trap en een hellingbaan op aansloten.

2

Voorlopig Infocentrum Bolwerk Sint-Jan Van der Does de Willeboissingel 1

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Doorlopende presentatie interieur nieuw Bolwerk Sint-Jan.**
- **Presentatie archeologische vondsten.**
- **Ieder half uur rondleiding onder leiding van een gids. Verzamelen bij Voorlopig Infocentrum Bolwerk Sint-Jan. Maximaal 12 personen.**

Dit jaar wordt de herbouw gerealiseerd van een bolwerk bij de vroegere westelijke stadsuitgang in de Bossche vestingwerken. Vroeger kwam

iedere bezoeker vanuit de richting van Vlijmen de stad binnen via de Sint-Janspoort/Sint-Jansstraat. Deze poort was in de middeleeuwen bekend onder de naam Koepoort en bestond uit een doorgang in de stadsmuur, gelegen naast een muurtoren. Tijdens de Gelderse oorlogen in het begin van de 16^e eeuw werden de eerste maatregelen getroffen tegen de kracht van kanonskogels. De Koepoort werd in 1528 uitgebouwd met een driehoekig bolwerk in de vestinggracht (de huidige Dommel). Eerst alleen omringd door muren, later voorzien van aarden wallen. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werd in 1597 en 1640 het bolwerk

Sint-Jan gewijzigd. De doorgang werd verlegd naar de zuidelijke zijkant van het bolwerk en liep in een schuine bocht naar een houten brug die het bolwerk verbond met een 'buitenwerk', een ravelijn voor het bolwerk. Tenslotte werden kort na 1700 extra buitenwerken buiten het ravelijn gebouwd naar ontwerp van de vestingbouwkundige Menno van Coehoorn. Na de Vestingwet van 1874 verloor het bolwerk zijn militaire functie en de Sint-Jansstraat daardoor zijn betekenis. Tegenwoordig is de Visstraat - Stationsweg hier de belangrijkste uitvalsweg. In het herbouwde bolwerk komt een informatiepunt voor bezoekers met een horecavoorziening.

3

Minderbroeders Kapucijnenklooster/-kerk Van der Does de Willeboissingel 12

- **Open op zaterdag van 10.00 uur tot 12.00 uur en 13.30 uur tot 16.30 uur.**
- **Rondleiding door gidsen van Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch langs en door het museum, de refter, rondgang, kerk en koor. Vertrek: ieder half uur. Maximaal 15 personen.**
- **Beperkt toegankelijk.**

In 1896-1898 werd in de nieuwe Bossche wijk Het Zand tegenover het Mariënburjklooster, een klooster

gebouwd voor de orde der minderbroeders-kapucijnen, naar ontwerp van F. van Dennenburg. Klooster en kerk zijn gebouwd in een sobere, traditionele bouwstijl. Uitwendig zijn neoromaanse elementen opgenomen: de boogfries topgevel van de kerk en de rondgesloten vensters. Binnen ziet u neoclassicistische elementen zoals de kroonlijst en lisenen. De kerkruimte heeft gestuukte tongewelven en een fraai neobarok altaar. ♿

4

't Keershuys Lepelstraat 45

- Open op zaterdag van 10.00 uur tot 17.00 uur.

Volgens de overlevering werden hier veelal kaarsen verkocht aan voerlui voor de verlichting van de koetsen die 's-avonds de stad via de Sint-Janspoort verlieten. Het pand is van middeleeuwse oorsprong, wat duidelijk zichtbaar is aan de overkragende zijgevel in de Sint-Jansstraat. De voorgevel is tegen het huis geplaatst in de 19^e eeuw, voor die tijd had het pand een houten voorgevel. Inpandig zijn de 15^e-eeuwse moer- en kinderbalken bezienswaardig, aan linkerkant uitgevoerd als houtskelet (met houten muurstijlen). Tegen de linker-zijmuur ziet u op de tussenverdieping een fragment van een unieke muurschildering. Eigenlijk is hier sprake van restanten van twee muurschilderingen uit verschillende perioden. De oudste stelt een kruisdragende Christus voor. Naast deze schildering (bij het venster) zijn restanten zichtbaar van een jongere geometrische diamantkop-schildering, uitgevoerd in diverse grijs tinten. Dergelijke sterk in het oog springende patronen waren in de tweede helft van de 16^e eeuw geliefd in vele Bossche huisinterieurs.

6

Koetshuis Postelstraat 60-62

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur (alleen het koetshuis).

Dit grote middeleeuwse huis werd omstreeks 1750 vermeld onder de curieuze naam: 't Groot Spookhuis. Het pand dateert grotendeels uit de 15^e eeuw en is gedeeltelijk gebouwd op een erf dat oorspronkelijk in eigendom was van de benedictijner abdi van Sint-Trudo in Sint Truiden (B). Alleen het koetshuis is geopend. Het pand zelf is niet toegankelijk. Vanaf het begin van de 16^e eeuw zijn vermeldingen bekend over de eigenaars, die veelal zitting hadden in het stadsbestuur. De meest ingrijpende functiewijziging vond plaats in 1876 toen het pand werd verbouwd tot ijkantoor. Het koetshuis aan de zijkant van het gebouw dateert uit dezelfde periode.

5

De Zwaan (Lunch- en Dinercafé Van Puffelen) Molenstraat 4-6

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

Dit schilderachtige pand is in de 17e en 18e eeuw in gebruik geweest als koetsierswoning met stallen. Daarna ging het met de tijd mee als expediteurs- en vrachtrijdersbedrijf en in de jaren 70 als werkruimte van koperslager Hendrik de Laat. Na de restauratie in de jaren 80 is het in gebruik genomen als café-restaurant. De voormalige stalruimte, gebouwd boven de Binnendieze, heeft een zware, enkelvoudige balklaag.

7

De Moriaan, nu VVV Markt 77

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- 'Beleef' de geschiedenis van de stad door te luisteren naar de verhalen uitgebeeld op de levende schilderijen.

De Moriaan is het meest complete voorbeeld van een woning van de Bossche stadselite uit de middeleeuwen. Dit bakstenen 'zaalhuis' dateert van kort na 1200. Een halve eeuw geleden dreigde de sloop van het toen vervallen pand. Vanwege de oudheidkundige waarde werd het pand gespaard en ingrijpend

gerestaureerd. De gevels zijn deels gereconstrueerd: de trapgevel en het hoektorentje zijn herbouwd op basis van aanwezige bouwsporen en historische afbeeldingen. Bovendien zijn aan de binnenzijde nog veel authentieke bouwkundige elementen bewaard gebleven van het gebouw. Bijvoorbeeld de oorspronkelijke 13^e-eeuwse muren en houten draagconstructies (verdiepingsvloer en kap) behorend tot een tweede verbouwingsfase van het pand uit 1310. Oorspronkelijk was de Moriaan eigendom van de vooraanstaande familie Coptiten. Vervolgens woonde in het begin van de 15^e eeuw Dirck de Roover er, ridder en heer van Nemelaer. Lange tijd gold de Moriaan als het oudste stenen huis van Nederland. ♿

8

Stadhuis Markt 1

grotendeels uit 1670. Het bestaat in feite uit drie samengevoegde particuliere woonhuizen, waarvan het middelste pand in 1366 door de stad werd aangekocht. Na ruim een eeuw (1481) werd het linker buurpand bij het stadhuis gevoegd, in 1599 volgde het rechterpand. In 1563 werd een nieuw griffiehuis gebouwd op het achtererf. Hiervan werd de verdieping eerst gebruikt als schepenkamer en later als trouwzaal. Bij de grote verbouwing van het stadhuis in 1670 werd de klassieke zandstenen voorgevel opgetrokken naar ontwerp van Pieter van den Minne met toevoegingen van Peter van Gogh. Aan de achterkant van het stadhuis werd in 1691, naar ontwerp van hofarchitect Jacob Roman, een galerij gebouwd tussen het griffiepand en het stadhuis. Het stadhuis heeft een rijk interieur uit verschillende perioden: de verhoogde vierschaar in de hal (ontwerp Peter van Gogh) waar recht werd gesproken, 17^e-eeuws goudleerbehang, wandtapijten, 18^e-eeuwse schouwen, lambriseringen en nog veel meer. In de hal ziet u allegorische muurschilderingen van Antoon Derkinderen. ♿ (ingang achterzijde) 😊

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Het centrale infopunt.**
- **Stand met folders en verkoop van boeken.**
- **Uitgifte uitgebreide versie Beeweg (zie blz. 39).**
- **Toelichting door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.**
- **Toezicht door leden van het Gilde De Oude Schuts.**

Het Bossche stadhuis is van oudsher de zetel van het stadsbestuur. Voor de Franse tijd werd er ook recht gesproken op het stadhuis, daarna kwam de rechtspraak geheel in handen van het Rijk. Het belang van het gebouw komt tot uitdrukking in de statige architectuur en inrichting. Het stadhuis dateert in de huidige vorm

9

Raadskelder Markt 1a

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Presentatie van het Gilde De Oude Schuts met attributen en wapens, diploma kruisboogschieten voor kinderen.**
- **Om 13:30 uur en 15:00 uur lezing door Harry Boekwijt over stedelijke verdediging in de middeleeuwen.**

Het bordes voor het middeleeuwse stadhuis en de kelders werden in 1529 vernieuwd naar ontwerp van Jan Darkennes, die van 1521 tot 1572 ook werkzaam was als bouwmeester van de Sint-Jan. Het bordes werd later herbouwd in 1670. De middeleeuwse kelders onder het stadhuis bleven ongewijzigd. De middelste kelder heeft een fraaie vormgeving met kalkstenen kruisribgewelven en kolommen, een stenen schouw en kaarsnissen in de zijwanden. De kelders werden vooral als opslag gebruikt. Een zadel- en een harnasmaker maakten aan het begin van de 16^e eeuw (vóór de verbouwing) gebruik van de grote middenkelder. Later in de 16^e eeuw maakten zij plaats voor de Groenroeden, zogenoemde stedelijke deurwaarders. Tot de 19^e eeuw bewaarde men hier ook de onderdelen van het schavot dat bij gelegenheid op de Markt voor het stadhuis werd gemonteerd. 😊

10

Provinciaal Depot Bodemvondsten Noord-Brabant, De Griffie (onderdeel Museumkwartier) Waterstraat 16

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Om 11.30 en 15.00 uur lezing over Bronstijdbijbelen uit de Kleine Beerze door drs. Jan Roymans.**
- **Expositie aardewerk uit Oosterhout/Provinciaal depot Bodemvondsten.**
- **Rondleiding door het archeologisch depot door de archeologen Ronald Louer en Martin Meffert.**
- **Beperkte toegankelijkheid.**

In 2011 is de restauratie van dit pand voltooid en is het in gebruik genomen als kantoorgebouw 'de Griffie'. Het

is een onderdeel van een groter gebouwencomplex dat tussen de Waterstraat, de Verwersstraat en de Mortel ligt. Het pand maakt daarmee deel uit van het Museumkwartier en huisvest behalve het Provinciaal Depot Bodemvondsten Noord-Brabant, de kantoren van Erfgoed Brabant, het Noordbrabants Museum en het Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch. Het pand in neogotische stijl kent verschillende bouwfasen. In 1897 werd begonnen met de bouw van de Westvleugel en in 1908 werd de laatste archieftoren opgeleverd. De archieftorens zijn door het Provinciaal Depot Bodemvondsten in gebruik als bewaarplaats van archeologische vondsten en documentatie. Het pand is tot stand

gekomen onder Rijksbouwmeester Van Lokhorst, die ook het naastgelegen Rijksarchief heeft ontworpen.

Op Open Monumentendag is het Museumkwartier gratis te bezoeken van 11:00 tot 17:00 uur.

11/12

Het Noordbrabants Museum Verwersstraat 41 Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch De Mortel 4

- **Open op zaterdag van 11.00 tot 17.00 uur.**
- **Presentaties door Patrick Timmermans (Erfgoed Brabant) in de Gedeputeerde Statenkamer.**

Dit statige bestuursgebouw is als huisvesting voor de militaire gouverneur in 1768-69 gebouwd

naar ontwerp van de bekende hofarchitect Pieter de Zwart. De zandstenen voorgevel vertoont vroege kenmerken van de klassiek georiënteerde Lodewijk XVI-stijl. Het interieur heeft bovendien elementen van de voor die tijd gangbare Lodewijk XV (rococo)-vormgeving. Het gouvernementsgebouw bevindt zich op de plaats waar in 1615 het College (studie-, opleidingscentrum)

van de jezuïeten werd gesticht. Tijdens de 19^e-eeuwse periode waarin het gouvernement in gebruik werd genomen als zetel van het provinciaal bestuur en ambtswoning van de Commissaris van de Koning(in) werd de voormalige kloosterkerk van de jezuïeten verbouwd c.q. herbouwd tot Statenzaal. Momenteel is het monumentale complex in gebruik als Het Noordbrabants Museum, dat recent een omvangrijke herindeling en uitbreiding onderging. ♿ 😊

13

Sociëteit Amicitia – De Zwarte Arend

Peperstraat 15

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

Dit herenhuis is gebouwd in 1774 naar ontwerp van Bossche Stadsarchitect Willem Hubert voor Anthonie van Hanswyck, advocaat en Hoog- en Laagschout van de Stad en Meijerij. Twee sociëteiten uit de 18e eeuw, de tijd van de Verlichting, waarin welgestelde, politiekbewuste burgers zich aansloten, zijn gefuseerd tot één sociëteit. Dit waren de Orangistische Groote Sociëteit, gevestigd in het pand de Zwarte Arend aan de Markt, en de aristocratische, patriottische sociëteit

Amicitia, ook gehuisvest in een pand aan de Markt op de linkerhoek van de Kolperstraat. De gefuseerde sociëteit is nu gehuisvest in het herenhuis. Het pand aan de Peperstraat vormt de perfecte ambiance voor de sociëteit. Aan de buitenzijde is het een voorbeeld van de sobere klassieke bouwtrant van Lodewijk XVI. De huidige empire

vensterindeling is van omstreeks 1800. Het interieur is uitgevoerd met toepassing van Louis XVI-ornamentiek in het stucwerk van de gang en trappenhuis. In de tuin achter het huis bevindt zich een 19^e-eeuws koetshuis, aan de rechterzijde is in dezelfde periode een klassieke hardstenen zuilen-pilastergalerij (stoa) opgericht.

Vonk en Vlamterrein

Hekellaan

kracht van het vuurgeschut. In deze periode van Gelderse oorlogen werd de stad bedreigd door de legers van Maarten van Rossum. In de 17^e eeuw werd de wal verhoogd en de muur tegen de wal vernieuwd. De middeleeuwse muur was toen verlaagd. Oorspronkelijk was deze uitgevoerd met een weegang op (spaar-)bogen, daarboven een borstwering met kantelen waarachter de stadsverdedigers (boogschutters) zich konden verschuilen. Aan de hand van bouwsporen is te zien dat binnen de spaarbogen kijk- of schietspleten hebben gezeten. Eén ervan is weer opengemaakt. Ook is een stenen trap in de muur naar de weegang weer in het zicht gebracht. Een vroegere middeleeuwse muurtoren is geconserveerd als in de 19e eeuw, toen deze diende als kruitmagazijn. 😊

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Rondleiding en toelichting door medewerkers van de afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten.

Op deze plaats wordt de blik getrokken naar de middeleeuwse stadsmuur die hier kort geleden is vrij gegraven uit de stadswal. De aarden wal was vanaf het begin van de 16^e eeuw tegen de middeleeuwse, 14^e-eeuwse muur gestort als bescherming tegen de

15

Voormalige Rijks-HBS

Hekellaan 4

De Rijks-Hogere Burger School, evenals de Rijkskweekschool ontstonden in respectievelijk 1867 en 1861. Ze waren gevestigd aan de Papenhulst voordat de nieuwbouw werd gerealiseerd vanaf 1905 naar ontwerp van Rijksbouwkundige J.A. Vrijman. Het complex heeft een paviljoenachtige opzet van vrijstaande bebouwing, omringd door groen en is uitgevoerd in een overgangsstijl vanuit de rijk geornamenteerde 'neo'-stijlen naar een meer sober traditionalisme. De indeling van de Rijks-HBS is nog grotendeels

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Rondleiding door bewoners door het pand.
- Informatie (met presentaties) over herbestemming tot broedplaats voor culturele beroepen.

authentiek. Qua materiaalgebruik zien we de in die tijd in zwang gekomen terrazzvloeren met siertegelrand op de begane grond en massieve hardstenen, maar ook ranke stalen trappen op verdiepingsniveau. 🏠🌿😊

16

Bastion Oranje/Bastionder

Spinhuiswal/Zuidwal

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Vertrek/aankomst gratis vaartocht met boten van Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch naar de Vughterdriehoek (vol=vol).

Dit bastion werd in 1634 aan de bestaande omwalling toegevoegd. Het werd uitgebouwd als een 'hol bastion', waarbinnen zich aanvankelijk een waterpartij bevond als restant van de stadsgracht. Later is hier een windmolen gebouwd. Na de Vestingwet van 1874 werd het bastion omgevormd tot een stadspark. In het kader van het project vestingwerken werden enkele jaren geleden de 14e-eeuwse stadsmuur en een vroeg 15e-eeuwse muurtoren binnen het bastion blootgelegd. Hier is nu de ondergrondse informatieruimte 'Bastionder' in een aansprekend eigentijdse architectuur (ontwerp Marc van Roosmalen en Marlène van Gessel). Ook ziet u er het beroemde kanon 'Stuer Ghewalt' (stoer geweld) uit 1511 op een replica van een vroeg 16e-eeuws affuit. 😊

17

Pompen en Verlouw Vughterstraat 280

in de gevels, naar ontwerp van architect J. van Kaathoven. Het bedrijfsgebouw bestaat uit een diep pand, dat zich uitstrekt tussen de Vughterstraat en de Parklaan, waar bedrijfswoningen het complex aan de achterzijde begrenzen. Aan de Vughterstraat bevindt zich een voorbouw met centrale hoofdtoegang, flankerende kantoorruimten en bovenwoningen. Boven de inrijpoort is een markante lichttoeren in staal en glas. De garagehal is voorzien van een flauw hellend zadeldak op stalen vakwerkspanten. Een glaskap (noklantaarn) geeft de ruimte daglicht. Rechts in de hal bevindt zich een kantoorje uit de bouwtijd. De garage Pompen en Verlouw was tot 1980 de Bossche vestiging van het automerk Ford. De garage is onlangs gerestaureerd. ♿ 😊

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Doorlopende film.**
- **Kleine fototentoonstelling van oude benzinstations.**
- **Tentoonstelling van oldtimers.**

Deze voormalige Ford-garage dateert uit omstreeks 1930. Het is qua architectuur opgetrokken in de vormentaal van de nieuwe zakelijkheid, maar heeft ook kenmerken van het expressionisme. Dat is onder meer te zien in de toepassing van baksteenmetselwerk

18

Woonhuis Vughterstraat 219

gevolg van oorlogsschade. De voorgevel is opgetrokken in witte verblendsteen met speklagen in oranje verblendsteen, geflankeerd door gele Bricorna (Bricone en ornament)-stenen. De vensters in de gevel hebben hardstenen dorpels met afgeronde hoeken waarin een geometrische versiering is aangebracht. Boven de vensters zijn zware hardstenen lateien aangebracht die eveneens zijn voorzien van ornamenten. Het gehele interieur van het pand is ongewijzigd sinds 1907 en een verbouwing van 1917. In de gang is de tochtdeur voorzien van geëst glas en een bovenlicht met glas-in-lood. De gangvloer heeft veelkleurige plavuizen met geometrische motieven. De ruimtes op de begane grond hebben beschilderde stucplafonds, stookplaatsen en paneeldeuren met lijstwerk.

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**

Vughterstraat 219 is als woning gebouwd in 1907 op de plaats van een bestaand middeleeuws pand. Van dit oorspronkelijke pand bestaat nu alleen nog een kelder en linkermuur. Het nieuwe pand is van binnen en buiten een kenmerkend voorbeeld van de vóór die tijd modieuze Art Nouveau-stijl. Deze stijl is afkomstig uit Frankrijk en België en wordt in Duitsland en Oostenrijk Jugendstil genoemd. De geveltop is voor 1957 gesloopt, mogelijk als

Voormalig ziekenhuis Sint-Joan de Deo Papenhulst 26

gemeente aangekocht en verbouwd tot wooneenheden. De Bossche ziekenzorg was in de middeleeuwen en opnieuw vanaf de 19^e eeuw in rooms-katholieke handen. Na het Groot Ziekengasthuis werd in 1876 het Carolusziekenhuis gesticht door de zusters van H. Carolus Borromeus. In 1879 volgde Sint-Joan de Deo, een ziekenhuis in de Orthenstraat voor mannen, geleid door de broeders van Sint-Joan de Deo. Aan de Papenhulst verrees een nieuwbouw in 1914. Dit voor die tijd moderne complex

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Rondleidingen door de bewoners.**

Het ziekenhuis Sint-Joan de Deo, bijgenaamd 'de Paap', is een voorbeeld van een complex dat is gered dankzij een actie van krakers in de jaren zeventig. Na overleg is het door de

werd gebouwd in een traditionele klassieke architectuur, behorende tot de zogeheten heroriëntatie. Deze bouwstijl uit het begin van de 20^e eeuw hanteert een meer klassieke vormgeving, in tegenstelling tot de toenmalige nieuwe stromingen in de architectuur, zoals de art nouveau of het expressionisme. 😊

20

Klooster Zusters van de Choorstraat Ingang Papenhulst 5

vier traveeën tellende kruisbasiliek. De koorsluiting heeft vijf vlakken van een achthoek. Op het dak bevindt zich een dakruiter met spits, tegen de gevels zijn steunberen geplaatst en twee traptorentjes met spits. In de zijbeuken zijn galerijen. De kerkruimte wordt beëindigd door zedelijke kruisribgewelven, in het koor en de kruising door stergewelven. De marmeren zuilen zijn voorzien van koolbladkapitelen. Het neobarok orgelfront is rond 1845 vervaardigd door H.J. van der Mark, een weesjongen die door de zusters tot zijn 21e jaar werd opgevoed. In 1962 is het interieur van de kapel vernieuwd, waarbij de glas-in-loodvensters zijn gewijzigd en het interieur opnieuw is geschilderd. ♿

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**

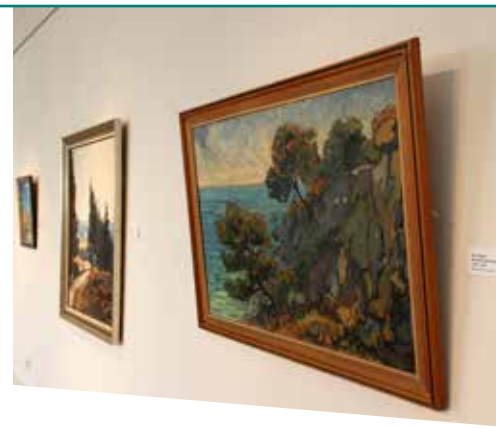
Het klooster van de Zusters van de Choorstraat (de Congregatie Dochters van Maria en Joseph) werd gebouwd in de jaren 1843-1844. Het sobere, neoclassicistische complex is voor een deel bewaard gebleven in het huidige appartementencomplex dat zich uitstrekt langs de Choorstraat en Papenhulst over de voormalige kloostervleugels en schoolgebouwen. Het klooster heeft zich inmiddels verplaatst naar de nieuwbouw achter de Papenhulst. Vanuit hier kunnen bezoekers de monumentale kloosterkapel in het midden van het bouwblok achter de Parade bekijken. Deze dateert uit 1910-1911 en is gebouwd in een neogotische bouwstijl naar ontwerp van W.Th. van Aalst. Het is een bakstenen driebeukige,

21

Museum Slager Choorstraat 8

voor het Koninkrijk der Nederlanden, zoals is weergegeven op het tegeltableau in de voorgevel. De architectuur vertoont kenmerken van de neorenaissance, zoals de toepassing van tympaans boven de vensters. Na enige tijd als bibliotheek te hebben gediend werd het pand opnieuw herbestemd als museum. U bekijkt hier ruim een eeuw schilderij van de Bossche schildersfamilie Slager,

verdeeld over drie generaties. U ziet stadsgezichten van 's-Hertogenbosch, vele Brabantse landschappen, maar ook schilderijen van de Belgische Kempen en Zuid-Europa, alsmede stillevenen en portretten. ♿

- **Open op zaterdag van 11.00 tot 17.00 uur.**

Dit pand uit 1903 is oorspronkelijk gebouwd als kantoorpand voor de Maatschappij van Brandverzekering

22

Oude mannen- en vrouwenhuis, nu Stadsbibliotheek Hinthamerstraat 72

Deelname is mogelijk met een ticket, verkrijgbaar bij de balie van StadsBiEB Centrum.

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Om 10.30, 12.00, 14.00 en 15.00 uur wandeling vanuit StadsBiEB Centrum 'Van Geefhuis naar Gasthuis' onder leiding van stadsgids Janny Viguurs. Deze wandeling voert u -vanaf én door de bibliotheekvestiging in de Hinthamerstraat- via het Herman Moerkerkpleintje naar het GrootGasthuis, de voormalige kapel van het GZG waar de bibliotheek een proeftuin heeft opgezet voor het nieuwe bibliotheekwerk.**

De markante gebouwen op de hoek van de Hinthamerstraat en Sint-Josephstraat hebben een lange geschiedenis. Sinds 1975 is op deze plaats de stadsbibliotheek gevestigd. Van oudsher (vóór 1285) bevond zich hier de belangrijkste stedelijke instelling van liefdadigheid, de Tafel van de Heilige Geest, bijgenaamd 'het Geefhuis'. Deze diende ter ondersteuning, verpleging en voeding van de arme burgers in de stad, in tegenstelling tot het (Grootziken-) Gasthuis dat zich aanvankelijk

richtte op de opvang en verpleging van vreemdelingen. Al voor 1325 werd op deze plaats een gebouw opgericht dat beschikte over een grote zaal, een woning voor de rentmeester en vergaderruimte voor de regenten. Een belangrijke taak van het Geefhuis was de voedselverstreking aan 'huiszittende armen', wat de naam verklaart. In de Franse tijd werd de instelling opgeheven en kreeg het gebouw de functie van oude mannen- en vrouwenhuis en opvang voor vondelingen. In de 19^e eeuw werden ingrijpende verbouwingen uitgevoerd. De grote voorbouw aan de Hinthamerstraat en de vleugels rechts en achter de binnenplaats dateren uit 1825, toen het complex gedeeltelijk werd herbouwd en aangepast aan de toenmalige eisen van de tijd. ♿ 😊

23

De Muzerij 'Huis voor de Amateurkunst' Hinthamerstraat 74

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Om 13.00 en 14.00 uur optreden koor Amazing uit Vlijmen/ Haarsteeg onder begeleiding van Rob Dommisse (piano) en dirigente Mariëlle van der Sanden.**
- **Om 15.00 uur optreden door het koor Stuurloos uit Wognum (West-Friesland).**
- **Om 16.00 uur lezing door Jac. Biemans over de Zwitserse soldaat in de Oude Rechtszaal.**

Dit complex is sinds de 18^e eeuw gegroepeerd rond een inmiddels overdekte binnenplaats. Het is samengesteld uit vier voormalige middeleeuwse woonhuizen, die kort na 1571 samen in gebruik werden genomen als bisschoppelijk paleis. Na 1629 was het de ambtswoning voor de militaire commandant. De huidige rococo-voorgevel werd in 1764 opgetrokken. Van 1825 tot 1922 was hier het Hof van Justitie gevestigd. Op het achterterrein zijn toen de zittingszaal van het gerechtshof (met halfroond cassetteplafond) en de pleitzaal van de arrondissementsrechtbank

(geornamenteerd stucwerk-plafond en wanden) gebouwd. De 18^e-eeuwse ramen in de voorgevel, voorzien van kleine raamroeden, zoals in de dakkapellen, kregen grotere ruiten met 19^e-eeuwse 'empire-indeling' en 'persienne'-luiken. In de vorige eeuw was hier een meisjeslyceum gevestigd. Momenteel is hier de stedelijke muziek- en dansschool en centrum voor beeldende kunst De Muzerij. ♿ 😊

24

Woonhuis Hinthamerstraat 138

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Doorlopend rondleidingen.**

In dit pand met een eenvoudige lijstgevel uit de 19^e eeuw is een zeldzaam gaaf middeleeuws interieur bewaard gebleven. Grote delen van uitbundige kleurrijke interieurbe-schilderingen zijn hier teruggevonden. Het bevat bovendien nog de gehele 15^e- en 16^e-eeuwse houten balkconstructies. De indeling bestaat uit een onderkelderd voor- en achterhuis, met rechts in het achterhuis een gang naar een tweede, vast achterhuis. Dit tweede achterhuis is ouder dan het hoofdhu-

De hangkamer in het voorhuis is waarschijnlijk een 19^e-eeuwse opvolger van een oudere insteek-verdieping. Op alle wanden van de achterkamer op de begane grond zit een laatgotische muurschildering van ranken met gestileerde bloemen en enkele verscholen beestjes; een vos, haas en een hondje. Op de linker zijmuur is tussen de vensters een groot deel van een engel bewaard gebleven met krulharen en een roodgeel gekleurde vleugel. De schildering op de tegenoverliggende rechterwand is vernieuwd in de 16^e eeuw. Deze interessante, vroegrenaissance schildering bestaat uit een grote cartouche met omkaderde, tweeregelige tekst met aan de onder- en bovenzijde in het midden een mannenhoofdje. Het pand is nu eigendom van de Vereniging Hendrick de Keijser.

25

Jheronimus Bosch Art Center (JBAC)**Jeroen Boschplein 2** (voorheen Hinthamerstraat 175)

Tuighuis. Het kerkgebouw aan de Hinthamerstraat is ontstaan uit een 17^e- en 18^e-eeuwse schuilkerk, die was gelegen op een achtererf van een huis aan de Hinthamerstraat. Het huidige plein voor de kerk is pas aangelegd in de vorige eeuw. In de Franse tijd werd de schuilkerk vervangen door een classicistische nieuwbouw, die ook diende plaats te maken voor het huidige kerkgebouw van 1906-1907 naar ontwerp van J.Th. Cuypers en J. Stuyt. Het is gebouwd in een voor die tijd vernieuwende vorm, geïnspireerd op de byzantijnse kerkelijke architectuur: zo is er een driebeukige kruisbasiliek op basis van het gelijkarmige Grieks Kruis. De koepel is voorzien van fresco's van de Belgische kunstenaar Georges de Geetere. Momenteel is in het gebouw het Jheronimus Bosch Art Center gehuisvest.

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur en op zondag van 12.00 tot 17.00 uur.**
- **De toren is niet toegankelijk voor bezoekers Open Monumentendag.**
- **De Wereld van Jeroen Bosch.**

De Sint-Jacobskerk, gelegen aan de Hinthamerstraat, heeft zijn functie als parochiekerk in 2002 beëindigd. Het was de vierde kerk in successie die deze naam in de stad droeg: de eerste Sint-Jacobskerk was het middeleeuwse kerkgebouw aan de Bethaniëstraat 4. Dit werd later arsenaal, museum en uiteindelijk het depot BAM Groot

26

Voormalige Oude Sint Jacobskerk,**Groot Tuighuis, Bethaniëstraat 4**

naar Santiago de Compostella. Deze broederschapskapel werd in de 16e eeuw uitgebreid tot een driebeukig schip met éénbeukig koor. Vanaf 1569 werd de broederschapskapel gebruikt als parochiekerk. Na 1629 werd het gebouw onteigend en diende vervolgens kort als protestantse kerk, wagenhuis en paardenstal. In 1752 werd de kerk verbouwd tot militair arsenaal, het Groot Tuighuis. Daarbij staat tuig voor tuigage. Er werden diverse verdiepingvloeren binnen het gebouw toegevoegd. Korte tijd (circa 1890-1918) was het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen hier gevestigd, het latere Noordbrabants Museum (tot 1986). De 18^e-eeuwse voorgevel van het gebouw werd in 1925 aangepast aan de nieuwe functie als museum. In 2013 is de grote centrale hal voor publiek opengesteld en ingericht als

presentatieruimte van de archeologie en bouwhistorie in 's-Hertogenbosch. In het aangrenzende laboratorium krijgen bezoekers uitleg over de conservering en verwerking van archeologisch vondstmateriaal. ♿ ☺

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Rondleidingen door het pand.**
- **Archeologie en bouwhistorie in de praktijk.**
- **Presentatie Jacobs spelgrimage (kaarten) en andere bedevaarten.**
- **De Wereld van Jeroen Bosch (ook op zondag van 12.00 tot 17.00 uur).**

Dit markante gebouw is nu kantoor en depot van de gemeentelijke afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM). Kort na 1430 werd hier een kapel en gasthuis gebouwd voor bedevaartgangers op de reis

De Wereld van Jeroen Bosch

Muziek, theater, kinderspelen, ambachten, markt, speellieden, spijs & drank, lezingen en expositie rondom het Jheronimus Bosch Art Center in 's-Hertogenbosch.

Rondom het Jheronimus Bosch Art Center (Jeroen Boschplein 2) waant u zich in een middeleeuwse stad: 's-Hertogenbosch in de tijd van Jeroen Bosch. Er klinkt muziek, gehamer van een smidse, gejoel van spelende kinderen en geroep van kooplui. Toeschouwers lachen smakelijk om de grappen en grollen van jongleurs en narren. Mensen gaan gekleed in laatmiddeleeuwse dracht. Op diverse podia voeren theatergroepen

vermakelijke kluchten op. Geuren van middeleeuwse hapjes lokken bezoekers naar de kramen en middeleeuws bier en sappen smeren dorstige kelen. In het Jheronimus Bosch Art Center zijn diverse lezingen over de stad en tijd van Bosch. In het Groot Tuighuis (Bethaniëstraat 4) is een tentoonstelling over archeologische vondsten met ook stukken uit de tijd van Bosch. In het Jheronimus Bosch Art Center zijn alle schilderijen van Jeroen Bosch te zien (replica's). Het Center

organiseert samen met het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch De wereld van Jeroen Bosch. Met medewerking van de afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM) en de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch en vele andere Bossche verenigingen en organisaties komt de wereld van Jeroen Bosch tot leven. De bezoekers gaan de schilderijen van de beroemdste Bosschenaar met andere ogen bekijken. Misschien begrijpen ze de schilderijen nog beter nadat ze even in de tijd van Jeroen Bosch hebben rondgelopen.

Lezingen tijdens de manifestatie De Wereld van Jeroen Bosch**Zaterdag 13 september****Jheronimus Bosch Art Center, auditorium**

- 12.00 uur 'Bosch en de vier humoren' door Ben Kegge
- 12.30 uur 'Illustere Lieve Vrouwe Broederschap ten tijde van Bosch' door Thomas Vriens
- 13.00 uur 'Wat at Jeroen Bosch' door Lizet Kruyff
- 13.30 uur 'Bouw van de Sint Jan ten tijde van Bosch' door Ronald Glaudemans
- 14.00 uur 'Jheronimus Bosch in essentie' door Thomas Vriens
- 14.30 uur 'Bosch en de vier humoren' door Ben Kegge

De Azijnfabriek

- 15.00 uur 'Illustere Lieve Vrouwe Broederschap ten tijde van Bosch' door Thomas Vriens
- 15.30 uur 'Wat at Jeroen Bosch' door Lizet Kruyff
- 16.00 uur 'Bouw van de Sint Jan ten tijde van Bosch' door Ronald Glaudemans
- 16.30 uur 'Jheronimus Bosch in essentie' door Thomas Vriens

Zondag 14 september**De Azijnfabriek**

- 12.00 uur 'Bosch en de vier humoren' door Ben Kegge
- 12.30 uur 'Illustere Lieve Vrouwe Broederschap ten tijde van Bosch' door Thomas Vriens
- 13.00 uur 'Wat at Jeroen Bosch' door Jeroen Thijssen
- 13.30 uur 'Bouw van de Sint Jan ten tijde van Bosch' door Ronald Glaudemans
- 14.00 uur 'Jheronimus Bosch in essentie' door Thomas Vriens
- 14.30 uur 'Bosch en de vier humoren' door Ben Kegge
- 15.00 uur 'Illustere Lieve Vrouwe Broederschap ten tijde van Bosch' door Thomas Vriens
- 15.30 uur 'Aten middeleeuwers echt rot vlees met peper' door Jeroen Thijssen
- 16.00 uur 'Bouw van de Sint Jan ten tijde van Bosch' door Ronald Glaudemans
- 16.30 uur 'Jheronimus Bosch in essentie' door Thomas Vriens

27

Redemptoristenklooster Sint-Josephstraat 13

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**

Het klooster van de paters redemptoristen (gebouwd 1854-1855) werd, evenals de naastgelegen neogotische Sint-Josephkerk (gereed 1859), ontworpen door architect A. van Veggel. Samen omsluiten de gebouwen een gesloten hof. De in baksteen opgetrokken kloostergebouwen hebben kruisvensters met verfijnde geometrische ijzeren raamroeden. Na opheffing van het klooster en sluiting van de kerk voor de rooms-katholieke eredienst

is de kerk in gebruik genomen als partycentrum. Het klooster is verbouwd tot wooneenheden. In het complex is de gemeenschappelijke tuin te bezichtigen.

Voormalig Groot Ziekengasthuis Nieuwstraat 24

vlak buiten de Leuvensepoort in de Hinthamerstraat. In 1471 werd het gasthuis verplaatst naar de locatie ten noorden van de Binnendieze. Het bestond toen uit een beddenzaal met daaraan in het verlengde een kapel. In de loop van de tijd verrezen diverse dienstgebouwen en een gebouw voor besmettelijke ziekten (pesthuis) op het achterterrein. De hoofdtoegang tot het complex werd bereikt vanuit de Hinthamerstraat via een poort in de Gasthuisstraat. De barok-classicistische Gasthuispoort is gebouwd in 1661. Het enige gebouw dat nog dateert uit de laatmiddeleeuwse tijd (16^e eeuw) is de zogeheten regentenkamer: gebouw de Waterpoort. De overige ziekenhuisgebouwen dateren vooral uit de periode vanaf 1911, toen het gasthuis werd

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Stedenbouwkundige geschiedenis Groot Ziekengasthuis vanaf 1960.**
- **Tentoonstelling maquettes ziekenhuis.**
- **Rondleiding door Mathieu Fraaije door het pand naar de zolder met grenen kapconstructie.**

Het Groot Ziekengasthuis (momenteel Jeroen Bosch Ziekenhuis) is de oudste ziekenzorginstelling van de stad. Het gasthuis werd als opvang- en zorginstelling voor behoeftige vreemdelingen gesticht omstreeks 1250 en bevond zich oorspronkelijk

herbouwd volgens de toenmalige nieuwe inzichten in de ziekenzorg. Het neoclassicistische herenhuis Nieuwstraat 24 is pas in een meer recente periode als kantoorruimte bij het ziekenhuiscomplex gevoegd. De Nieuwstraat werd in de 17^e eeuw als straat aangelegd over het terrein van het voormalige Predikherenklooster. Het pand nr. 24 kan daarom in aanleg misschien uit de 17^e of de 18^e eeuw dateren, maar stamt in de huidige vorm uit de 19^e eeuw. Het heeft een statige, gepleisterde voorgevel, centrale hal, kamers en suite en een grote zolder met grenen kapconstructie.

29

Gebouw de Waterpoort, Herman Moerkerkplein / Bereikbaar via Burgemeester, Loeffplein 71

Renaissance-muziek. Het speelt op kopieën van instrumenten van rond 1600: renaissance trombones, schalmeien, pommers, dulcianen en slagwerk.

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur**
- **In de tuin zijn tekeningen, foto's van de oude en nieuwe situatie en informatie over de nieuwe ontwikkelingen te zien.**
- **Om 10.30, 12.00 en 13.30 uur optreden van Capella del Arte. Capella del Arte neemt u graag mee op ontdekkingsreis door de wondere wereld van de**

Achter de parkeergarage op het terrein van het Groot Ziekengasthuis bevindt zich de voormalige regentenkamer. Dit van oorsprong 16^e-eeuwse gebouw is gedeeltelijk boven een -verder gedempte tak- van de Binnendieze gebouwd. De Binnendieze vormde de stadsgracht rond de eerste stadsmuur van kort na 1200. Bij het gebouw vertakte de stroom zich in de stadsgracht en de zogeheten Marktstroom die

vanaf het huidige Herman Moerkerkpleintje via een waterpoort binnen de stad werd geleid. Deze poort werd geflankeerd door een tweetal torens. De nog aanwezige noordelijke toren heeft hier aan de buitenzijde een latere schil van deels 19^e- en 20^e-eeuws metselwerk. Vanuit de tuin van het gebouw de Waterpoort is nog authentiek metselwerk van kort na 1200 te zien.

30

Verplegingsgebouw (bijgenaamd Stergebouw) Burgemeester Loeffplein 70 B+C (Roderick Vos)

middeleeuwse, gasthuis te verbouwen tot een voor die tijd modern ziekenhuiscomplex. Het ontwerp lag in handen van architect Th. J. Klompers en in het bijzonder Rijksbouwkundige L. Vrijman. Het uit 1911-1913 daterende ziekenhuis werd volgens de nieuwste inzichten in de ziekenzorg gebouwd. Het bestaat in plattegrond uit een viertal vleugels in de vorm van een Andreaskruis waarin de ziekenzalen

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**

In 1907 namen de regenten van het gasthuis het besluit om het sterk verouderde, in aanleg nog

zijn ondergebracht. Aan de noordzijde waren de operatiekamer en de kamer van de Geneesheer-directeur gelokaliseerd. Aan de buitenzijde vertoont het gebouw nog ornamenten in neorenaissancestijl.

31

Artuarium (voormalig Mortuarium) Burgemeester Loeffplein 70H

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Marianne van Heeswijk vertelt over haar werk.**
- **Optredens van Bart van Dongen.**
- **Jazz werkplaats.**

Voor de ingrijpende herbouw van het Groot Ziekengasthuis aan het begin van de 20^e eeuw werd naast het oude mid-

deleeuws gasthuisgebouw in 1881 een polikliniek gebouwd. Deze werd rond 1913 tijdens de bouw van het nieuwe ziekenhuis herbestemd als mortuarium annex rouwkapel. In de naoorlogse periode is het mortuarium inwendig verbouwd en uitgebreid. Momenteel is het bijzondere gebouw een plek voor culturele activiteiten.

32

Mariapaviljoen Burgemeester Loeffplein 70

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**

Een eeuw geleden was de specifieke zorg voor besmettelijke ziekten zoals cholera een (lokale) overheidstaak. Zo moest de gemeente in 1915 een

nieuwe 'barak voor besmettelijke ziekten' bouwen. Het ontwerp van het nieuwe Mariapaviljoen lag in handen van de Bossche gemeentearchitect Kersemaekers. Het werd een voor die tijd modern gebouw met de allernieuwste ontwikkelingen en technieken in de gezondheidszorg. Het symmetrische verpleeggebouw bestaat uit vier bouwmassa's met in de hoeken de verpleegruimtes en in de middenzone een tweetal trappenhuizen en sanitaire ruimten. Sinds 2013 is hier een horecaonderneming gevestigd. ♿

33

Zusterhuis, kapel Burgemeester Loeffplein 70 E+F

- **naar het inloopsprekuren en stort je hart uit en ontvang een hoogstpersoonlijk boekenrecept.**
- **Kom literair biechten in het Groot Gasthuis! Vertel eens eerlijk: hoeveel boeken staan er in uw kast die u niet gelezen heeft?**

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Spreekuur culturele apotheek**
De Culturele Apotheek biedt met literaire medicijnen verlichting bij alledaagse kwalen! Kom

In 1914 verrees ten zuiden van het nieuwe verplegingsgebouw (het

Stergebouw) een zusterhuis annex kapel ten behoeve van de huisvesting van de zusters die belast waren met de verpleging. Hier bevond zich ook een aantal kantoor- en verplegingsruimtes voor klasse-patiënten en de hoofdtoegang van het ziekenhuis. Bezoekers liepen via een gang naar het verplegingsgebouw. Ook deze gebouwen vertonen aan de buitenzijde in architectonisch opzicht diverse kenmerken van de neorenaissance.

34

Studio Boot (voormalig garage Lathouwers) Van Tuldenstraat 4-6

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**

Het in 2013 herstelde pand Van Tuldenstraat 4-6 dateert uit de jaren twintig van de afgelopen eeuw. Het pand is architectonisch een voorbeeld van het expressionisme. De uitbundige Amsterdamse school (bijvoorbeeld

Parklaan 1-4) is hiervan de meest bekende stroming. Maar ook in een meer sobere vorm werd deze architectuur alom in Nederland toegepast, zoals ook hier. Het pand is gebouwd als garagebedrijf met kantoorruimte aan de voorzijde. Een centrale poort geeft toegang tot de garagehal met vide, verlicht door een grote glaskap. De eerste eigenaar en opdrachtgever van het pand was de NV F.H. Lathouwers. De bakermat van dit bedrijf bevond zich sinds 1848 in de Sint Jorisstraat als 'rijtuigfabriek en zadelmakerij'.

Het bedrijf ontwikkelde zich in de 20^e eeuw tot carrosseriebouwer van auto's en autobussen. Na de Eerste Wereldoorlog werd Lathouwers bovendien de grootste vertegenwoordiger in Nederland van General Motors. Het tot voor kort vervallen pand is smaakvol gerestaureerd door de huidige eigenaar Studio Boot. ♿ 😊

35

Brugwachtershuisje Oliemolensingel 2

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**

De route van de Bossche paardentram voerde over de ophaalbrug (Boombrug) over de haven, langs het in 1999-2000 herbouwde brugwachtershuisje. Dit eenvoudige bakstenen gebouwtje dateert uit circa 1890. Aan de

rechterzijde zien we een afgeschuinde hoek die in 1900 werd aangebracht vanwege de stoomtramlijn Sint Oedenrode - 's-Hertogenbosch. De boog die hier in het spoor werd aangelegd voerde raketings langs het huisje, dat daarvoor werd aangepast.

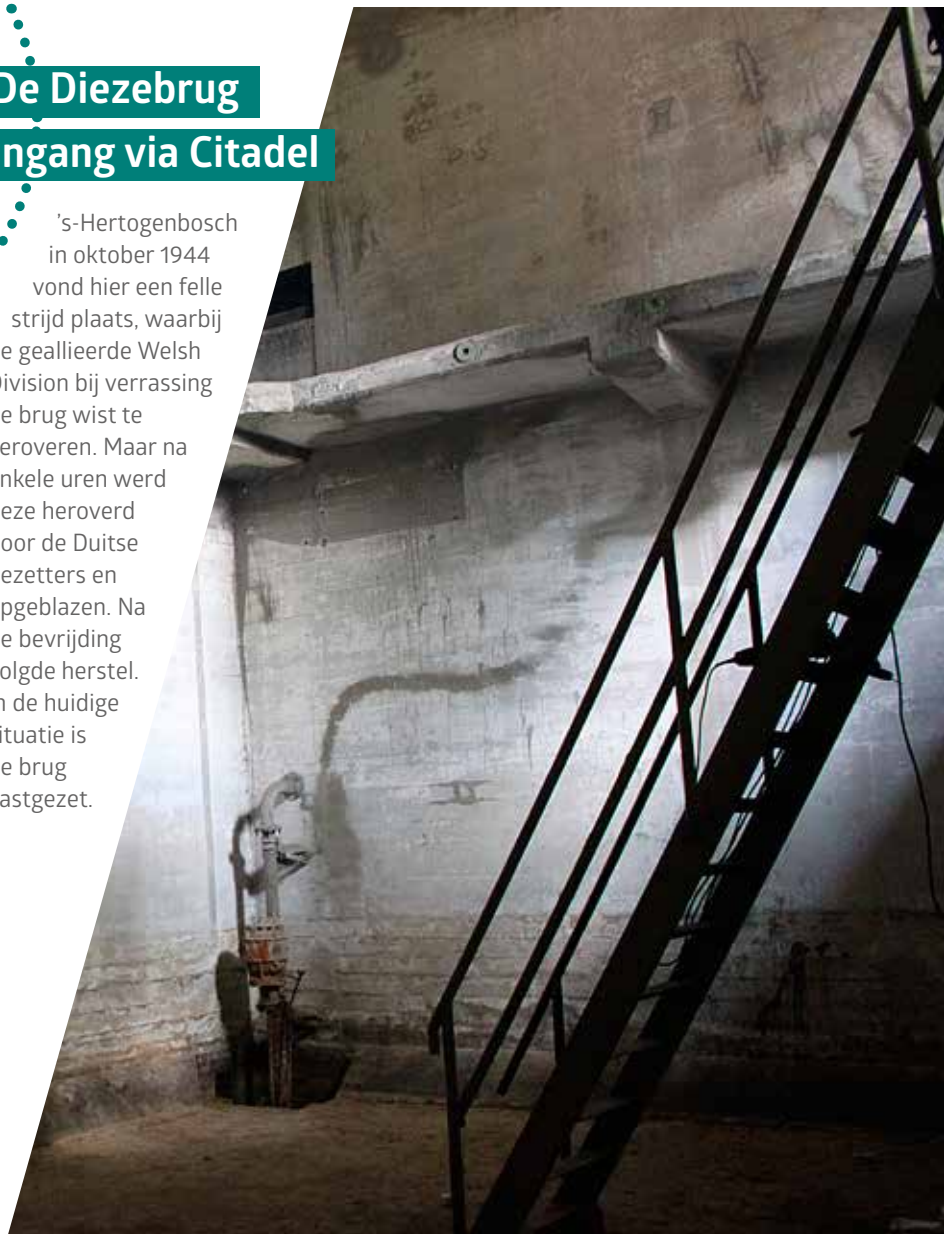
36

De Diezebrug Ingang via Citadel

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Om 11.30 uur feestelijke opening van de nieuwe trap.**
- **Fototentoonstelling van de Diezebrug, over bouw en gebruik en de bouw van de Zuid-Willemsvaart.**
- **Let op: Alleen bereikbaar via steile trap.**

De Diezebrug werd gebouwd in 1939 als basculebrug. Dit is een ophaalbrug waarbij het contragewicht onder het brugdek is geplaatst en bij het openen in een holle ruimte onder de brug verzinkt. De brug is uitgevoerd in gewapend beton en staal (brugdek) en heeft een doorvaartbreedte van 25 meter. De twee, naast elkaar geplaatste bascule-ruimtes binnen de brug hebben ieder een oppervlakte van 5 bij 9 meter en een hoogte van 9 meter. Tijdens de bevrijding van

's-Hertogenbosch in oktober 1944 vond hier een felle strijd plaats, waarbij de geallieerde Welsh Division bij verrassing de brug wist te veroveren. Maar na enkele uren werd deze heroverd door de Duitse bezetters en opgeblazen. Na de bevrijding volgde herstel. In de huidige situatie is de brug vastgezet.

Bromsluis in Heusden is gerestaureerd

De Gemeente Heusden vertrouwde onlangs de restauratie van de 'Bromsluis' toe aan de experts van de Bonth van Hulden. Gezien het karakter en huidige openbare functie van de sluis hebben onze vakmensen er voor gekozen om de restauratie zo onzichtbaar mogelijk uit te voeren. Om de authenticiteit te bewaren is er zoveel mogelijk oorspronkelijk materiaal gehandhaafd en hergebruikt.

De Sluis is eind 16e eeuw vermoedelijk gebouwd als duikersluis tijdens verbetering van de vestingwerken, naar het ontwerp van Jacob Kemp. De Sluis voert het water uit de middeleeuwse voormalige stadsgracht 'de Demer' af naar de huidige vestinggracht. In het gewelf en de wanden zitten sponningen die doen vermoeden dat er een hefschuif aanwezig is geweest. De 'Bromsluis' ligt in de hoofdwal tussen het Noorder- en Westerbastion, de zogenaamde courtine.

De Sluis is een gemetselde constructie, de zichtbare onderdelen verkeerden in matig staat. Het voegwerk was zacht en over een groot oppervlak uitgesleten. Ook waren er op meerdere plaatsen metselstenen verdwenen, lagen los of waren door vorst beschadigd. Op meerde plaatsen zaten scheuren in het metselwerk. Een van de uitdagingen van de restauratie was het herstel van een deel van het gewelf. Deze was aan de frontmuurzijde over een lengte van 1,5 m gescheurd en verzakt.

Er is gekozen om de werkzaamheden voor het merendeel uit te voeren vanaf een steiger geplaatst in het water. Na onderstempeling van het gewelf is het vooraanzicht over de gescheurde lengte gedemonteerd en met hergebruik van de uitkomende stenen weer opgebouwd.

Deze hoogwaardige werkzaamheden zijn uitgevoerd door eigen mensen van de Bonth van Hulden die een onderscheidende expertise hebben op het gebied van restauratiemetselwerk.

In de toekomst, zal ook het metselwerk onder de waterlijn aan een onderhoudsbeurt toe zijn zodat de uniek stukje rijksmonument voor de komende decennia behouden blijft.

de Bonth van Hulden

wij maken het

De Bonth van Hulden
Postbus 4118
5004JC Tilburg
tel. (073) - 5119022
info@debonthvanhulden.nl
www.debonthvanhulden.nl

37

Kruithuis
Citadellaan 7

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 12.00 uur optreden door het koor *Stuurloos* uit Wognum (West-Friesland).
Een mannenkoor dat zestig-jaren liedjes, maar ook moderne muziek in zijn repertoire heeft. Stuurloos zingt Europese muziek, van Nederlands, Frans, Duits, Iers, Engels, Spaans tot en met Russisch.

Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) in de Tachtigjarige Oorlog werd een nieuw kruitmagazijn gebouwd. Het magazijn kreeg vleugels in de vorm

van een regelmatige zeshoek naar ontwerp van Jan van der Weeghen. Oorspronkelijk lag het gebouw aan de rand van de stad in een drassig open gebied omgeven door een gracht. Door ophoging van het omringende terrein in de 19e eeuw toont het gebouw nu minder hoog. De fraaie zandstenen toegangspoort was gereed in 1629. In

opbouw en constructie is het gebouw grotendeels authentiek. Na diverse niet-militaire bestemmingen in de 19e en 20e eeuw als werkplaats, opslagplaats, vergaderruimte (de architectuurstijl De Bossche School vond hier zijn oorsprong) en Museum voor Hedendaagse Kunst, wacht het Kruithuis momenteel op een nieuwe zinvolle bestemming. ♻️🌱

38

De Heus (Koudijs)
Ingang hoek Tramkade/Buitendijk

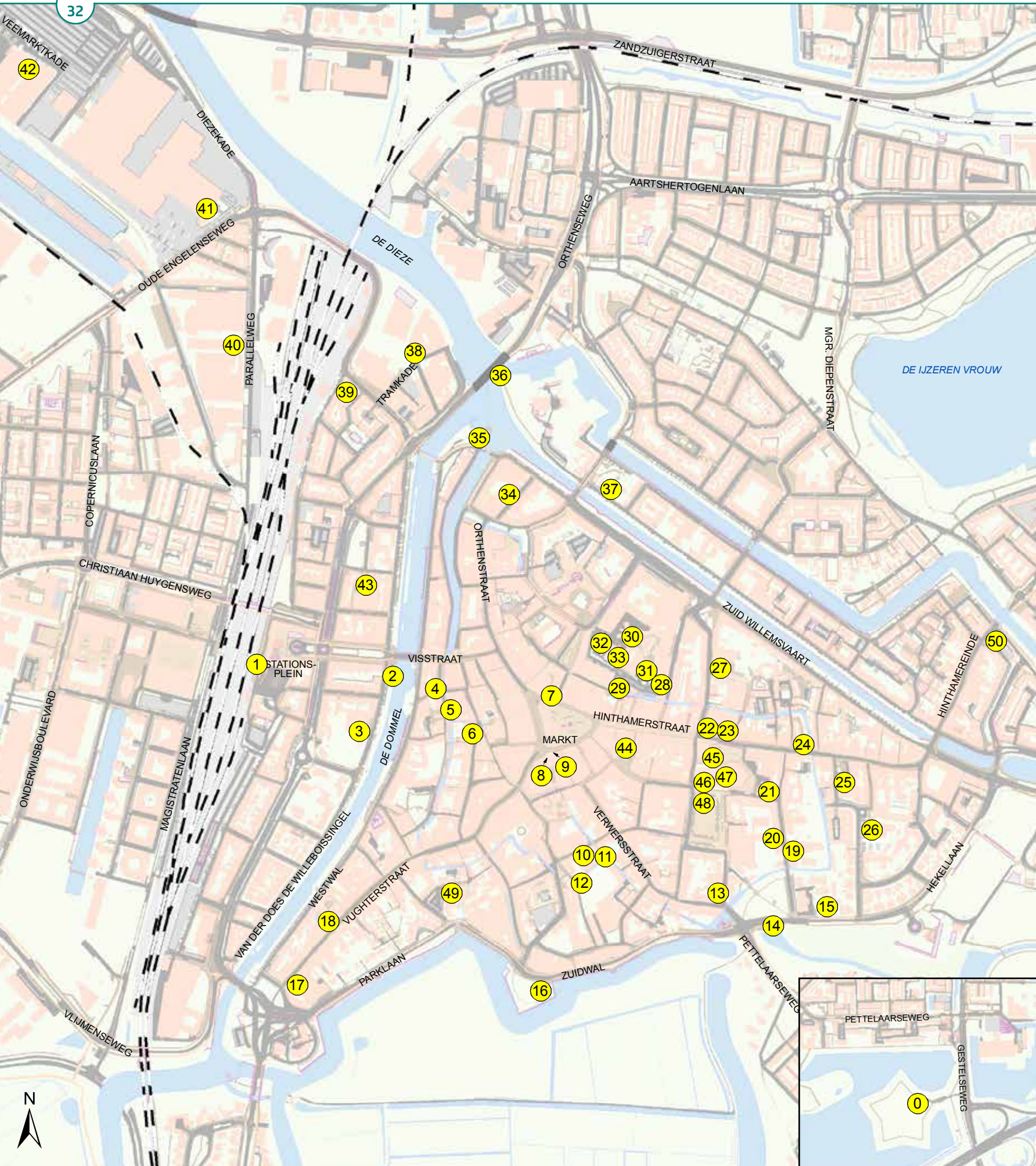

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Rondleidingen door het pand.
- Op de Buitendijk aankomst en vertrek gratis vaartochten:
  - 'De Gruyter Schuyt' naar De Gruyter Fabrik (www.degruyterschuyt.nl)
  - 'Sloep varen Den Bosch' de Dommel naar einde Westwal (www.sloepvarendenbosch.nl)
  - 'Sloepje voor een groepje' naar de Watertoren (www.sloepjevooreengroepje.nl)

Dit als rijksmonument beschermde gebouw dateert uit 1909. Toen gaf H. Bruyelle opdracht voor de bouw van een meelfabriek naar ontwerp van de Tilburgse architect F.C. de Beer. De Beer is ook verantwoordelijk voor de aan de Parallelweg gelegen Grasso-fabriek. De oude kern van de fabriek wordt gevormd door een in plattegrond U-vormig gebouw met een trappenhuis en een waterreservoir voor de sprinklerinstallatie dat boven het dak uittorent. De oostelijke en zuidelijke vleugels hebben houten vloeren,

gedragen door ijzeren onderslagbalken, ondersteund door ronde gietijzeren kolommen. De kapconstructie is van hout, rustend op eveneens houten standvinken (afgeschoorde kolommen). Vanaf 1948 werd de meelfabriek geëxploiteerd door de firma Koudijs die omvangrijke uitbreidingen deed, waarbij de voormalige insteekhaven werd gedempt. De laatste gevestigde firma was veevoederbedrijf De Heus. Dit bedrijf heeft recent deze vestiging gesloten. Het complex wacht nog op een herbestemming.

B

Plattegrond
Binnenstad

Binnenstad Monumentendag		zie blz.	
0. Croy de Pettelaar	10	25. Jheronimus Bosch Art Center (JBAC)	24
1. Stationsoverkappingen	12	26. Groot Tuighuis, voormalige Oude Sint-Jacobskerk	24
2. Voorlopig Infocentrum Bolwerk Sint-Jan	13	27. Redemptoristenklooster	26
3. Minderbroeders Kapucijnenklooster/-kerk	13	28. Voormalig Groot Ziekengasthuis	26
4. 't Keershuys	14	29. Gebouw de Waterpoort	27
5. De Zwaan (Lunch- en Dinercafé Van Puffelen)	14	30. Verplegingsgebouw (bijgenaamd Stergebouw)	27
6. Koetshuis	15	31. Artuarium (voormalig Mortuarium)	27
7. De Moriaan, nu VVV	15	32. Mariapaviljoen	28
8. Stadhuis	16	33. Zusterhuis, kapel	28
9. Raadskelder	16	34. Studio Boot (voormalige garage Lathouwers)	28
10. Provinciaal Depot Bodemvondsten Noord-Brabant, De Griffie (onderdeel Museumkwartier)	17	35. Brugwachtershuisje	29
11. Het Noordbrabants Museum	17	36. De Diezebrug	29
12. Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch	17	37. Kruithuis	31
13. Sociëteit Amicitia - De Zwarte Arend	18	38. De Heus (Koudijs)	31
14. Vonk en Vlamterrein	18	39. Willem II Fabriek (voormalige Sigarenfabriek Goulmy en Baar)	34
15. Voormalige Rijks-HBS	19	40. Grasso, directiegebouw	35
16. Bastion Oranje/Bastionder	19	41. 1931 Congrescentrum Brabanthallen,	35
17. Pompen en Verlouw	20	42. De Gruyter Fabriek, gebouw B	36
18. Woonhuis	20	43. Bethelkerk	36
19. Voormalig ziekenhuis Sint-Joan de Deo	21	44. Grote Kerk (voormalig Nederlands Hervormde Kerk)	36
20. Klooster Zusters van de Choorstraat	21	45. Sint-Jansmuseum de Bouwloods	37
21. Museum Slager	22	46. Sint-Jan	37
22. Oude mannen- en vrouwenhuis, nu Stadsbibliotheek	22	47. Toren Sint-Jan	38
23. De Muzerije 'Huis voor de Amateurkunst'	23	48. Bossche Beeweg	38
24. Woonhuis	23	49. Sint-Catharinakerk	39
		50. Watertoren	39

39

Willem II Fabriek (voormalige Sigarenfabriek Goulmy en Baar)

Boschveldweg 471

Bossche sigarenfabrikanten Goulmy en Baar verhuisden in 1893 kort na de oprichting van hun bedrijf in Amsterdam terug naar 's-Hertogenbosch, waar in die tijd sprake was van een bloeiende sigarenindustrie. In de jaren 30 werd de fabriek eigendom van de Valkenswaardse sigarenfabrikant Willem II. De fabriek werd aan de buiten-zijde markant vormgegeven als een bakstenen kasteel met kantelen en traptoren en was inpandig efficiënt en uiterst modern ingericht met centrale verwarming, ventilatie en stofafzuiging. In de in 1908 toegevoegde zuidelijke vleugels bevonden zich zeer moderne waslokalen, wc's en een schaftlokaal. In constructief opzicht zijn de technische ontwikkelingen uit de betreffende perioden afleesbaar: het eerste deel van de fabriek heeft gewalste stalen kolommen (met klinknagels verbonden), vakwerk

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Op de begane grond tentoonstelling modeltrambaan 'De Bossche Tram' van Ton Janssen, maquettes van het oude spoorstation en er is werk te zien van kunstenaars van de Willem II-Ateliers.
- Optredens van leden van de Koninklijke Harmonie.
- Op de eerste verdieping in de RAK (Ruimte voor Audiovisuele Kunsten) zijn oude films vanaf 1913 over 's-Hertogenbosch te zien. Ook zijn er historische foto's van de oude stations.
- Op de tweede verdieping zijn enkele ateliers geopend.
- Om 11.00 en 14.00 uur lezing door Paul Goulmy over '1922: De Deense reis van de koninklijke Harmonie', ingang entree W2 Poppodium, Boschveldweg 473.
- Doorlopend rondleidingen.

Deze fabriek is in 1898 gebouwd, met uitbreidingen in 1908, naar ontwerp van P. Th. Stornebrink en W.G. Welsing. De van oorsprong

onderslagliggers en stalen vloerbalken met gemetselde bakstenen troggewelfjes. De nieuwbouw uit 1908 is uitgevoerd als betonskelet, in combinatie met traditionele bakstenen gevels zoals in het oudste deel van de fabriek.

De Willem II Fabriek wordt het weekend ná Monumentendag officieel geopend. Iedereen die geen keuze kan maken tijdens Open Monumentendag (omdat er zoveel interessants is om uit te kiezen) is op 19, 20 en 21 september ook van harte welkom. www.willem2fabriek.nl

40

Grasso, directiegebouw

Parallelweg 27

gevestigd geweest, maar keerde in 1913 terug naar 's-Hertogenbosch waar het een gunstige bouwlocatie aan het spoor en bij de stationshaven aan de Dieze ter beschikking kreeg. Hier is in 1912-1913 een door architect F.C. de Beer ontworpen fabriekscapex gebouwd. Tot op de dag van vandaag worden in de fabriek compressoren gebouwd, die wereldwijd worden gebruikt. Het monumentale complex bestaat, van links naar rechts, uit een directiegebouw en een drietal gekoppelde fabriekshallen, waarvan het directiegebouw vandaag is opengesteld. Dit kantoorgebouw heeft een monumentale hal met trappenhuis met daarin een prominente plaats voor het bronzen borstbeeld van oprichter Willem Grasso (vervaardigd door A. Falise, 1908). Het monumentale, bijna tien meter hoge venster is in

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

De basis van dit bedrijf was de smederij van Willem Grasso, in 1858 gevestigd aan het Hinthamereinde. Hier werden kleine stoommachines en werktuigen voor onder andere de landbouw vervaardigd. Na 1868 werden in een nieuwe vestiging aan de Zuid-Willemsvaart machines gemaakt voor de productie van het nieuw ontwikkelde voedingsmiddel margarine. Willems zoon Henri Grasso richtte zich vanaf 1887 op de koeltechniek. De machinefabriek van Henri Grasso is kort in Vught

1958 (het jaar waarin het bedrijf 100 jaar bestond) voorzien van glas-in-loodramen door Marius de Leeuw. Het kantoorpersoneel betrad de werkruimte via de ingang van het kantoorgebouw. Het fabriekspersoneel had een eigen ingang, gelegen in het rechter gedeelte van hetzelfde gebouw. Via de portier en een gang bereikte men op de begane grond het achtergelegen schaft- en waslokaal om zich vervolgens te verspreiden naar de verschillende productieafdelingen.

41

1931 Congrescentrum Brabanthallen,

(voormalige veemarkthallen) Oude Engelseweg 1

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopend rondleidingen.

Het markante veemarktcomplex is nu in gebruik als congrescentrum. Het werd gebouwd in 1931 naar ontwerp van de Bossche gemeentearchitect P.H. van Kessel en was destijds de grootste veemarkt van Nederland. De eerst gebouwde hallen, gelegen achter de voorbouw, zijn onderverdeeld in drie overspanningen van 30 en 20 meter breedte. De kap wordt gedragen door gelamineerd

houten knieboogspanten met stalen trekstangen. De veemarkt had een goede logistiek, maar ook de hygiëne stond op een hoog peil vanwege een onder de vloer aangelegd rioleringsstelsel voor de afvoer van fecaliën. In de voorbouw, die qua architectuur een voorbeeld is van het

toenmalige expressionisme, bevindt zich de hoofdpoot in een toren met naaldspits. Rechts hiervan is een aanbouw waarin kantoorfuncties waren ondergebracht. Links van de toren is de ruime eetzaal en het café, voorzien van de oorspronkelijke glas-in-loodvensters.

42

De Gruyter Fabriek, gebouw B Veemarktkade 8

Dit complex vormt een herinnering aan het bekende Bossche levensmiddelenbedrijf De Gruyter. Sinds 1934 vond een groot deel van de productie plaats in deze fabriek. Het de Gruyter-complex bestaat uit een vijftal bouwdelen uit de periode 1934-1964, grotendeels naar ontwerp van 'huisarchitect' T.P. Wilschut. Twee productiehallen onder platte betondaken en een machinehal met zadeldak op stalen vakwerkspanten dateren uit 1934-1936. De hallen zijn verder uitgevoerd

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Doorlopend rondleidingen. Startpunt vanuit Brasserie de Gruyterfabriek.**
- **Gratis vaartocht met 'De Gruyter Schuyt' naar De Heus (vol=vol).**

als betonskelet met bakstenen gevels. Uit de naoorlogse periode dateren de productiehal (1949-1950), het magazijngebouw (1953, uitgebreid in 1964) en de kantoor- en directievlucht (1955). Onlangs is in de voormalige meisjeskantine van het bedrijf een muurschildering teruggevonden. Het tweelink verbeeldt 'de vier jaargetijden' en is waarschijnlijk gemaakt door de bekende illustrator Eppo Doeve.

Bethelkerk Emmaplein 17

43

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Foto's geschiedenis van het gebouw Bethel.**
- **Geschiedenis van het reizen in de Bijbel.**

In een doodlopend noordelijk zijstraatje van het Emmaplein bevindt zich, enigszins verscholen in de omgeving, het protestantse kerkgebouw Bethel. Dit straatje, toentertijd Grobbendonckstraat geheten, liep oorspronkelijk door

in noordelijke richting. Het werd afgesneden bij de herbouw van de omringende bebouwing na de vernielingen tijdens de bevrijding van 's-Hertogenbosch in 1944. Huize Bethel is gebouwd in 1908 volgens de toentertijd gangbare eclectische architectuur. Er werd nog volop gebruik gemaakt van traditionele, klassieke elementen, zoals de zuilen in het toegangsportaal en de tuitgevelvorm. Maar we zien ook nieuwe details hun intrede doen, zoals art nouveau muurankers in de voorgevel.

44

Grote Kerk (voormalig Nederlands Hervormde Kerk) Kerkstraat 20

Annaplaats en Kerkstraat waar zich tussen 1523 en 1819 de gotische Sint-Annakapel bevond. De Annakapel werd gesloopt in 1819, samen met twintig omringende huizen, om plaats te maken voor de huidige Nederlands Hervormde Kerk. Deze werd in 1820-1821 gebouwd in neoclassicistische stijl. De plattegrond is kruisvormig, de gevels van de kruisarmen hebben grote half-cirkelvormige vensters die het interieur een heldere lichtinval geven. De preekstoel, orgel-

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Orgelbespeling en koorzang (zie blz. 6).**

Deze grootste protestantse kerk van 's-Hertogenbosch is gebouwd op een terrein tussen de Hinthamerstraat,

zolder en tribune dateren uit 1821, het orgel uit 1831. Sinds de recente fusie van de protestantse geloofsgemeenschappen wordt de Grote Kerk door hen gezamenlijk gebruikt. ♿

45

Sint-Jansmuseum de Bouwloods Torenstraat 16

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Om 11.00 en 14.00 uur korte mondelinge inleiding over de Zoete Moeder en de Broederschap. Aansluitend een film uit 2003 over de reis van de Zoete Moeder door het bisdom.**

- **Uitgifte uitgebreide versie Beeweg (zie blz. 39).**
- **Doorlopend rondleidingen.**
- **Tentoonstelling 'In de schaduw van de Sint-Jan - 25 jaar Sint-Jansmuseum de Bouwloods': over verborgen middeleeuwse huizen en het kerkhof bij de Sint-Jan.**
- **Voor de jeugd: de speurtocht 'Wat een vondst' en een schatkist met bijzondere vondsten.**

Het Sint-Jansmuseum de Bouwloods is gelegen naast de kathedraal. Het

bestaat dit jaar 25 jaar en viert dit door middel van een bijzondere tentoonstelling. Op de plek van het museum werd in 1984 een uitgebreid archeologisch onderzoek uitgevoerd. Zoals te verwachten werden vele begravingen blootgelegd. Aanschouw wat men in de 19^e eeuw aan de overledenen meegaf op hun 'laatste reis': zoals rozenkransen en medailles. Daarnaast heeft het museum een unieke collectie oorspronkelijke beelden en bouwfragmenten, afkomstig van de kathedraal. Deze zijn bij eerdere restauraties vervangen door kopieën. Ook zijn gipsmodellen te zien die zijn gebruikt voor nieuw te maken beeldhouwwerk. 😊

46

Sint-Jan Torenstraat 16

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**

Het meest bekende religieuze monument van de stad is gebouwd tussen de 14^e en de vroege 16^e eeuw. Het onderste deel van een oudere bakstenen kerktoren bleef daarbij behouden en werd opgenomen in het nieuwe gebouw. De imposante kruisbasiliek vormt een hoogtepunt

van de gotiek in het hertogdom Brabant en kent een grote rijkdom in detaillering en beeldhouwwerk. Het gebouw heeft een basilicale opzet met dubbele zijbeuken en kooromgang met straalkapellen. Koor en schip zijn geschraagd door dubbele luchtbogen. Tot de rijke beeldhouwde onderdelen van het exterieur behoren onder meer de reliëfs in de wimbergen. Dit zijn driehoekige gevelbeëindigingen boven de vensters. De middentoren op de viering (kruising tussen schip

en dwarsschip) was oorspronkelijk in de 16^e eeuw voorzien van een hoge houten opbouw met spits. Deze markante middentoren was veel hoger dan de bakstenen toren aan westzijde van de kerk. Na bliksemingslag in 1584 stortte de middentoren in en werd vervangen door de huidige koepel. In de 17^e en 18^e eeuw kwam een periode van verval. Sinds het midden van de 19^e eeuw (tot recent) volgden een aantal ingrijpende restauraties van dit rijkste vormgegeven gotische bouwwerk van Nederland. ♿

47

Toren Sint-Jan**Ingang hoek Torenstraat-Parade**

en ook aan de Bossche beiaardiers, waaronder de drie generaties Van Balkom, aan de orde komen.

- **Op de diverse verdiepingen in de toren zijn gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch aanwezig om uw vragen te beantwoorden over bijvoorbeeld het oude uurwerk, de speeltrommel en diverse speelklavieren.**

De toren van de Sint-Janskathedraal is sinds de Franse tijd (omstreeks 1800) eigendom van de gemeente. Hoewel vaak ten onrechte wordt gedacht dat de toren door zijn afwijkende materiaalgebruik (baksteen) nieuwer is dan het kerkgebouw, zijn de onderste delen in aanleg ouder. Ze vormen een restant van het eerste Romaanse kerkgebouw van omstreeks 1250. De toren is opgebouwd uit grote bakstenen, zogenaamde 'kloostermoppen'. De bovenste bakstenen geleding (met klokkenstoel)

en spits met uurwerk zijn toegevoegd vanaf het begin van de 16^e en 17^e eeuw. Hier is een kleiner formaat bakstenen gebruikt dan in het onderste deel van de toren. Aan de buitenzijde is de toren aan de onderkant bekleed met Udel-fanger zandsteen (restauratie eind 19^e eeuw, daarvoor tufsteen). De bakstenen buitenschil van de toren is, nadat deze in de 19^e eeuw al eerder was vernieuwd in een harde machinale steen, tijdens de restauratie in het begin van de jaren 80 opnieuw gereconstrueerd met behulp van handvorm bakstenen met dezelfde afmetingen als het oorspronkelijke werk. De wijzerplaten en torenlantaarns zijn bij deze restauratie eveneens gereconstrueerd naar hun oorspronkelijke, klassieke vorm. Geniet van het prachtige uitzicht over stad en regio. Bij helder weer is zelfs de Amercentrale in Geertruidenberg te zien. 😊

In 1629 werd door de Staatse overheid een verbod op het houden van processies ingesteld. Mariabeeld en Mirakelboek werden naar Brussel in veiligheid gebracht om pas in 1853 in 's-Hertogenbosch weer terug te keren. De katholieke Bosschenaren lieten zich door het processieverbod niet weerhouden en liepen 'stilletjes' (zwijgend in zichzelf biddend) toch door de bekende straten. Zo ontstond tijdens de Staatse overheersing de Stille Omgang. Dit is de gewoonte om rond de Bossche feestdag van Maria op 7 juli, negen dagen achtereen (een noveen) in stilte de Bidweg, ook Beeweg genoemd, te lopen. ♿

48

Bossche Beeweg**Start bij het beeld van Johannes op de Parade**

van de Zoete Lieve Vrouwe van de Sint-Jan wordt rondgedragen. Daarnaast de Stille Omgang die in juli plaatsvindt, negen avonden achtereen vanaf het feest van Maria op 7 juli. Een rondgang langs tien Mariabeelden over een eeuwenoude loopweg. De Plechtige Omgang is in 1368 ontstaan, ter herinnering aan de nachtelijke 'ommeganck' die het wonderbeeld van Maria volgens de volkslegende in 1315 zou hebben gemaakt, waarna de stad verlost werd van een pestepidemie. De organisatie van de Plechtige Omgang is in handen geweest van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap.

- **Om 11.00 en 14.00 uur wandeling Beeweg onder begeleiding.**
- **Een uitgebreide versie van de route van de Beeweg is verkrijgbaar op het Stadhuis en in het Sint-Jansmuseum De Bouwloods**

In 's-Hertogenbosch kenmerkt de volksdevotie rond Maria zich door twee omgangen. Allereerst de Plechtige Omgang op de tweede zondag van mei (Moederdag), waarbij het mirakelbeeld

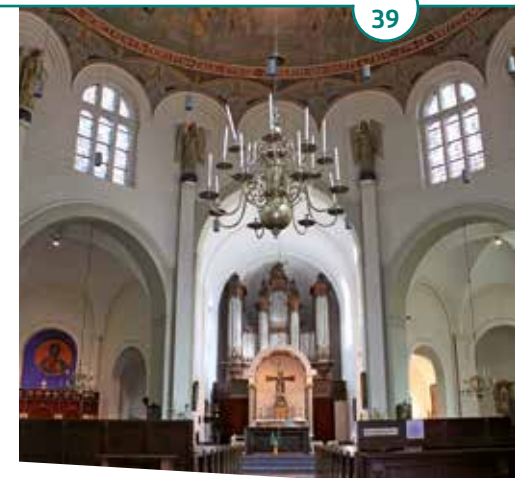
49

Sint-Catharinakerk**Kruisbroedershof 4**

tevens parochiekerk. In 1601 vergrootte men de kerk daarom met een schip en zijbeuk. Na 1629 kwam de kerk ten dienste van de Gereformeerde Gemeente. Het klooster werd militaire gevangenis. Na 1794 werd de kerk gebruikt als paardenstal en broodbakkerij, maar in 1809 kreeg het weer de functie van kerk voor het garnizoen. In 1810 werd de kerk op last van keizer Napoleon teruggegeven aan de rooms-katholieke parochie. Naar plannen van architect Jos de Kroon werd de kerk vergroot met twee kruisarmen. In 1916-1917 werd het opnieuw door de architect Jan Stuyt aanmerkelijk verbouwd tot een neobyzantijnse centraalbouw, inwendig afgedekt met een opmerkelijke koepel van gewapend

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Om 14.00 uur orgelconcert door organist Willem Hörmann.**
- **Informatie over de kerk door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.**

De Sint-Catharina- of Kruiskerk, de kapel van het voormalige Kruisbroedersklooster, is gebouwd tussen 1533-1542. Hiervan resteert de gotische koorpartij boven de Binnendieze. In 1569 werd de kapel

beton, beschilderd door Jan Oosterman met het thema van de Bergrede. In de kerk zijn diverse bezienswaardige schilderijen, waaronder exemplaren die in de 19^e eeuw zijn verworven van de abdij van Averbode (B). De kerk en het voormalige pastorie- en sacristiegebouw is uitwendig gerestaureerd in 1996-1997. De fraaie renaissance krulgevel uit 1619 werd tijdens bouwhistorisch onderzoek teruggevonden onder de pleisterlagen.

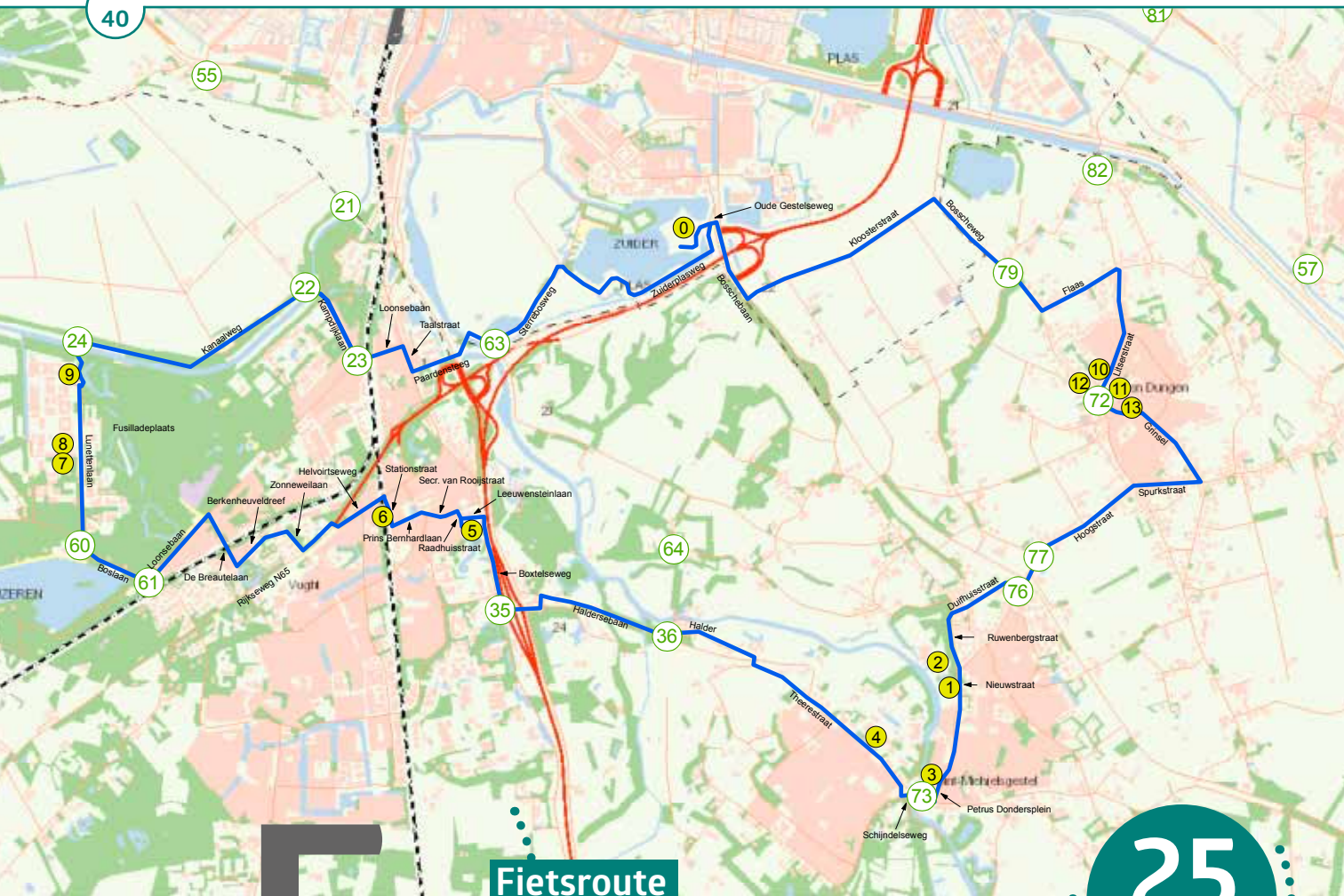
50

Watertoren**Hinthamereinde 73**

- **Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.**
- **Prachtig uitzicht vanaf het dak over de stad.**
- **Op de Aa-wal opstapplaats gratis vaartocht 'Sloepje voor een groepje' naar De Heus/Koudijs (www.sloepjevooreengroepje.nl)**

Omdat in de 19^e eeuw de kwaliteit van het drinkwater uiterst slecht was, werd in 1885 de watertoren gebouwd als onderdeel van een waterleidingnetwerk. Het water was afkomstig uit het grondwater nabij Nuland. Het kloeki bouw met kantelen, ontworpen door J. Kalf, lijkt eerder een verdedigingstoren. Oorspronkelijk telde de watertoren twee tussenverdiepingen waarvan er één, de inspectievloer, zich onder de rechthoekige, in geklonken plaatstaal vervaardigde vlakbodemreservoirs bevindt. In de loop der tijd zijn er diverse extra vloeren in gebouwd. De watertoren heeft als zodanig gefunctioneerd tot 1974. Momenteel is de watertoren gerestaureerd en verbouwd om dienst te doen als huisvesting voor bedrijven. Hierbij zijn de markante natuurstenen en smeedijzeren hoekornamenten op de toren gereconstrueerd, waardoor het monumentale gebouw weer van verre het stadsgezicht siert. 😊

F

Fietsroute

25 km

lekker fietsen

Fietsroute Monumentenzondag deel 1

SINT-MICHIËLSGESTEL

- 1. 'Gèsselse Kiosk' 41
- 2. Huize Ruwenberg, nu Conferentiehôtel De Ruwenberg 42
- 3. Toren 43
- 4. Koninklijke Kentalis (voormalig Instituut voor Doven) en Oudheidkundig Museum (voormalige Jongenskapel Instituut voor Doven) 43

VUGHT

- 5. Raadhuis Vught 'Leeuwenstein' 44
- 6. Station Vught 44
- 7. Kazernerondleiding 45
- 8. Barak 1B 45
- 9. Nationaal Monument Kamp Vught 46

zie blz.

- DEN DUNGEN**
- 10. Litsberg 47
- 11. Sint-Jacobus de Meerderekerk 47
- 12. Voormalig Raadhuis 48
- 13. Bibliotheek (voormalige jongensschool) 48

1

'Gèsselse Kiosk' in park De Kleine Ruwenberg, Sint-Michiëlsgestel

bestaande en nieuwe culturele activiteiten. Het initiatief voor de herbouw is genomen door vier Gestelnaren, die het benodigde geld via stichting De Gèsselse Kiosk verzamelden. Het ontwerp van de kiosk is van de Gestelse architect Theobert van Boven.

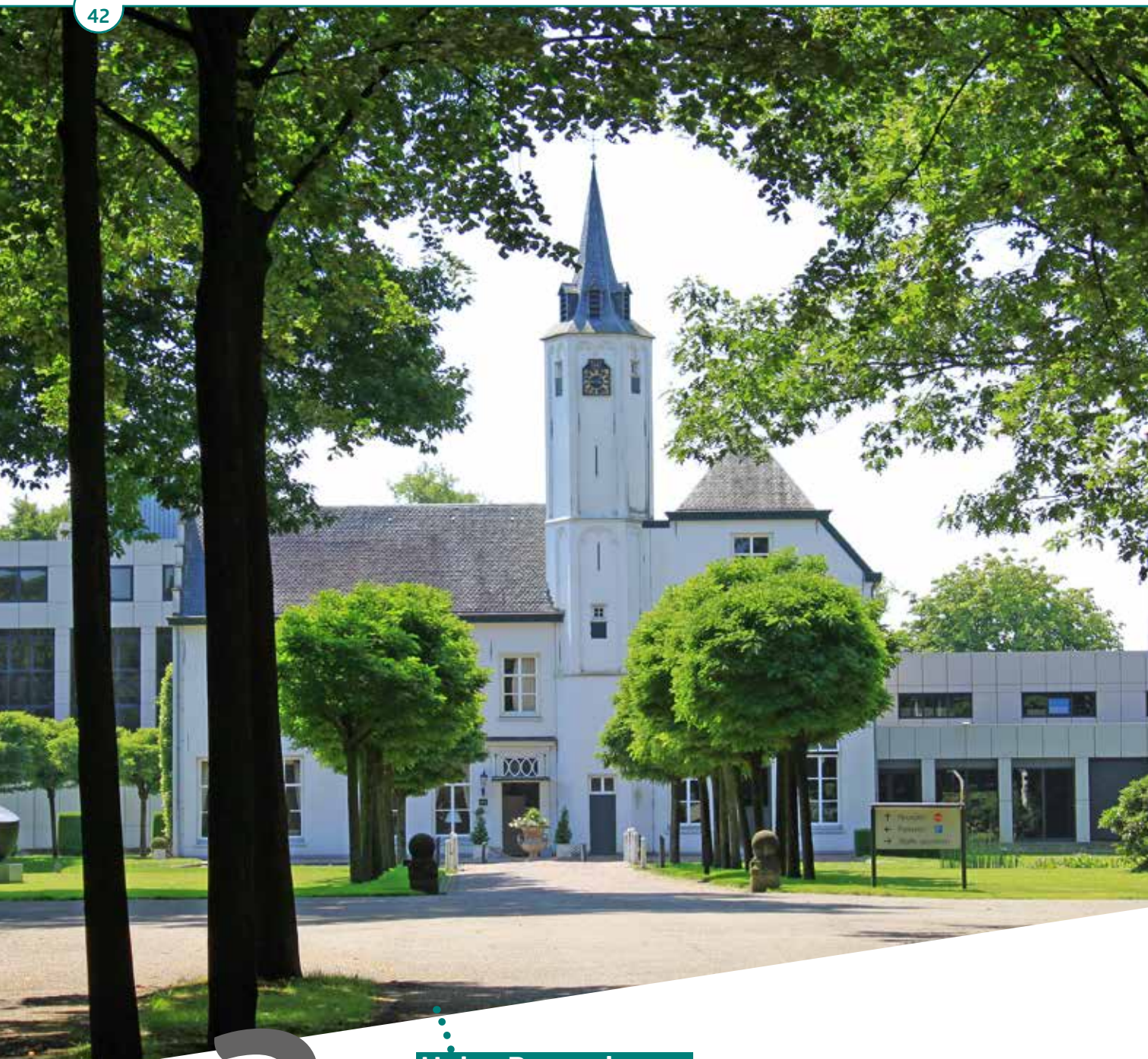

- **Officiële opening om 11.00 uur door wethouder Koos Loose.**
- **Optreden van de harmonie Sint-Michaël.**
- **Optreden Volksdansgroep Brabants Bont.**
- **Vanaf 12.00 uur rondrit met hoogkarren van 't Brabants Span uit Berlicum.**

De hernieuwde Gèsselse Kiosk, dit jaar geplaatst in het park De Kleine Ruwenberg, is een opvolger van de Gestelse toren uit de jaren zestig. De achthoekige kiosk heeft een leien kap, die steunt op zes eiken kolommen. Het bevordert de leefbaarheid en de sociale samenhang binnen de Gestelse gemeenschap en biedt een podium voor

Officiële opening Open Monumentenzondag!

2

Huize Ruwenberg, nu Conferentiehotel De Ruwenberg Ruwenbergstraat 7, Sint-Michielsgestel

mensen op reis, de reisdoelen
in Gestel en vervoersmiddelen
Beekvliet en de Ruwenberg.

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Kleine expositie 'Op reis naar en van Sint-Michielsgestel' in de kasteelkamer van Kasteeltje De Grote Ruwenberg. Foto's van

Het goed 'ten Ruwenberge' dateert van voor 1340. Het kasteeltje zelf wordt voor het eerst genoemd in 1421. Van de oudste bebouwing is alleen nog de achtkante traptoren over uit de 15^e of 16^e eeuw. De toren heeft een

ingesnoerde achtkante spits. De overige nog zichtbare resten van het kasteeltje dateren waarschijnlijk uit de 17^e eeuw. In 1852 vestigde zich hier een jongensinternaat dat geleid werd door de Fraters van Tilburg. Door de groei van het internaat kwamen er veel nieuwe gebouwen rond de oude kern, deze zijn gesloopt toen het internaat werd opgeheven. 😊

3

Toren

Petrus Dondersplein 13, Sint-Michielsgestel

Vught. De toren is opgetrokken uit baksteen met tufstenen speklagen, overhoekse steunberen en een uitgebouwde traptoren. Ook bevat hij drie geledingen met in elke geleding geprofileerde spitsboognissen. De bovenste open spitsboognissen zijn de galmgaten. Het mechanisch torenuurwerk uit 1937 van Jos van de Kerkhof heeft een elektrische opwinding. De toren is gerestaureerd in 1937 en 2012.

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Beklimming mogelijk om 11.30, 12.30, 13.30, 14.30 en 15.30 uur met maximaal 15 personen. Om veiligheidsredenen is de minimum leeftijd 12 jaar.
- Kaartjes verkrijgbaar in de Wereldwinkel in de toren.

De toren is een overblijfsel van de middeleeuwse kerk uit het midden van de 15^e eeuw. Hij is qua architectuur verwant aan die van

4

Koninklijke Kentalis (voormalig Instituut voor Doven) en

Oudheidkundig Museum (voormalige Jongenskapel Instituut voor Doven)

Theerestraat 41/42, Sint-Michielsgestel

medewerking van de Zusters van de Choorstraat vestigde het instituut zich tijdens de bouw in het toen leegstaande Grootseminarie in kasteel Nieuw Herlaer. Het complex heeft architectonische kenmerken van vooral neogotiek en neorenaissance. Dit komt onder meer tot uiting in de vormgeving van de ornamenten in de gevels en detaillering van het metselwerk. Bekijk bijvoorbeeld de speklagen, boogfriezen en topgevels met overhoekse pinakels. De Jongenskapel is onder meer versierd met gebrandschilderd glas-in-lood van de firma F. Nicolas en zonen uit Roermond. De heiligenbeelden zijn van de firma Van Bokhoven-Jonkers uit 's-Hertogenbosch. Het Oudheidkundig Museum is sinds 1993 gevestigd in de kapel. Het museum bevat een groot aantal vondsten uit Halder, uit

- Museum (kapel) open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur, met rondleidingen en diaprojectie.
- Overig complex niet vrij toegankelijk: om 12.00 en 15.00 uur rondleidingen door Piet Borneman (maximaal 25 personen). Aanmelden in museum.

Dit monumentale complex werd gebouwd in 1908-1910 als Instituut voor Doven en is ontworpen door architect J.H.H. van Groenendael. De zorginstelling werd in 1840 opgericht onder leiding van de priester Martinus van Beek, die met behulp van gebarentaal en schrift het katholieke geloof overbracht aan doven. Met

de Romeinse tijd. Daarnaast ziet u een overzicht van het geld van de Romeinen.

5

Raadhuis Vught 'Leeuwenstein' Leeuwensteinplein 5, Vught

punt van wegen. Belangrijke wegen uit het zuiden (Luik) en het westen (Antwerpen) kwamen samen in Vught om vervolgens via de smalle Vughterdijk naar de vesting 's-Hertogenbosch te gaan. Dat is nog steeds zo: de A2 en de N65 treffen elkaar in Vught. Ook de spoorwegen uit Tilburg en Eindhoven komen in Vught samen om via dezelfde Vughterdijk richting Den Bosch te gaan. Door toename van het autoverkeer en meer spoorbewegingen (zowel personenvervoer als goederentransport) is het leefklimaat in Vught ver-

- **Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.**
- **Bezichtiging van het raadhuis onder leiding van een gids.**
- **Tentoonstelling 'Van knooppunt tot knelpunt'.**
Al eeuwenlang is Vught een knoop-

slechterd. Fijnstof, geluidsoverlast en dichte spoorbomen vragen om ingrijpende oplossingen. De tentoonstelling geeft een beeld van het verkeer door Vught in het verleden en de plannen om de huidige knelpunten aan te pakken.

Een van de opvallendste gebouwen in de gemeente Vught is het raadhuis. Voordat dit gebouw daadwerkelijk als raadhuis gebruikt werd, was het bekend als landhuis Leeuwenstein. In 1753 was het een buitenverblijf voor de beroemde jurist mr. Johan Hendrik van Heurn. In 1901 liet de bankier Herman van Rijkceversel de oude villa afbreken om plaats te maken voor de huidige Villa Leeuwenstein. Deze villa is gebouwd in een neogotische architectuur met statige trapgevels, kantelen en torens. Bij de verbouwing tot raadhuis in 1937 werd de buitenzijde wit geschilderd. Het raadhuis is momenteel in gebruik voor bijeenkomsten van de gemeenteraad en voor representatieve gelegenheden. ♿

type 4^e klasse'. Het bestaat uit een samengestelde bouwmasa van een uitspringend, oftewel risalerend, hoog middendeel tussen lagere zijvleugels. Het middendeel met zadeldak staat haaks op het spoor, de zijvleugels staan evenwijdig. De gevels zijn uitgevoerd als bepleisterd metselwerk. Blinde (zij-)gevels hebben lisenen en boogfriezen. De gevelopeningen in de overige gevels zijn op de begane grond getoogd, op de verdieping zijn zij halfrond. In het jaar 2003 verloor het gebouw zijn functie. Momenteel is er een kantoor gevestigd. ♿

Station Vught Stationsstraat 30, Vught

ze terug naar de plaats die je niet loslaat en naar de tijd die nooit voorbij gaat.

De gemeente Vught kende voor de oorlog drie spoorwegstations: Vught, Vught-IJzeren Man en Vught-Zuid-Oost. De twee laatstgenoemden bevonden zich langs de lijn 's-Hertogenbosch - Tilburg. Zij zijn gesloten in 1938. Het huidige, nog overgebleven stationsgebouw werd geopend in 1868 en was van het Staatsspoor 'nieuw

- **Open op zondag van 11.00 uur tot 17.00 uur.**
- **Film Retourtje Sachsenhausen.**
'Retourtje Sachsenhausen' is een bijzondere documentaire die het verhaal vertelt van Jan van den Ende, oud-gevangene van kamp Vught. Hij werd in september 1944 op transport gesteld naar concentratiekamp Sachsenhausen. Van den Ende overleefde de verschrikkingen van dit kamp. Nu, vele jaren later, maakt Jan van den Ende de reis naar Sachsenhausen opnieuw. Hij reist niet alleen; de 16-jarige Vughtse scholiere Danni Rechtes vergezelt hem. Samen keren

7

Kazerne rondleiding Barak 1b, Atlantis 1b, Vught

de toegang tot het terrein van de Koninklijke Landmacht. Dit terrein is niet overal toegankelijk voor minder mobiele bezoekers (met rolstoel/rollator). Aanmelden en doorgeven ID-nummer: info@nmkampvught.nl (maximaal 25 deelnemers).

Tijdens Open Monumentendag is er een rondleiding over het voormalig SS-terrein van Kamp Vught, de huidige

Van Brederodekazerne. Dit terrein is gewoonlijk niet toegankelijk. Ervaar het voormalig SS-terrein in authentieke staat. Tijdens de rondleiding wordt u verteld hoe het kamp georganiseerd was en welke functies de verschillende gebouwen hadden. Ook bezoekt u in de voormalige 'Kommandantur' de expositie 'Van boven af' waarin de organisatie van de macht centraal staat. Vanaf het balkon heeft u uitzicht over de voormalige appèlplaats. 😊

- **Om 12.00 uur rondleiding over het voormalig SS-terrein (Van Brederodekazerne). Vertrek vanaf barak 1B. Beperkt toegankelijk: vol=vol. Uw ID-gegevens worden eenmalig genoteerd in verband met**

8

Barak 1B Atlantis 1B, Vught

- **Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.**
- **Informatiestand de Groene Vesting.**
- **Om circa 12.00 en 14.00 uur rondwandeling richting Vughterheide en restanten van de uittocht 1629 onder leiding van Rob de Vrind (duur circa 1 - 1,5 uur). Vertrek vanaf de informatiekraam van de Groene Vesting bij Barak 1B.**
- **Om 15.30 uur lezing door Louise Parihala. Zij vertelt hoe het was om als kind vanuit de Molukken naar Vught te komen. Hoe waren de woon- en leefomstandigheden van Molukkers op het Woonoord Lunetten in Vught? Louise woont nog steeds op het Woonoord Lunetten. Aanmelden via: info@nmkampvught.nl (maximaal 40 deelnemers).**

Barak 1B is de laatst overgebleven barak van het voormalige Konzentrationslager Herzogenbusch,

een uniek oorlogserfgoed en plaats van herinnering. Barak 1B is de plek bij uitstek waar Nationaal Monument Kamp Vught de gelaagde geschiedenis van deze historisch zo beladen plaats kan tonen. De expositie bestrijkt vier periodes: het concentratiekamp (1943-1944), het opvangkamp voor Duitse burgerevacués uit het grensgebied (1944-1945) en het interneringskamp voor NSB'ers, al dan niet ten onrechte van collaboratie verdachte Nederlanders

en Rijksduitsers (1944-1949). Sinds 1951 is een deel van het kamp in gebruik als woonoord Lunetten voor Molukse ex-KNIL-militairen en hun gezinnen. In barak 1B komen de lotgevallen samen van tienduizenden mensen die in de afgelopen zeventig jaar noodgedwongen op deze plaats verbleven. Verhalen over vertwijfeling en hoop, over dromen en idealen. Over bewuste keuzes en het toeval, over trauma's en taboes. ♿ 😊

9

Nationaal Monument Kamp Vught

Lunettenlaan 600, Vught

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Om 14.00 uur algemene rondleiding over de historie van kamp Vught. Aanmelden: info@nmkampvught.nl (maximaal 25 deelnemers).
- Wandeling naar fusilladeplaats (op eigen gelegenheid).

Kamp Vught was tijdens de Tweede Wereldoorlog het enige SS-concentratiekamp buiten nazi-Duitsland en het door Duitsland geannexeerde gebied. De SS had behoefte

aan ruimte omdat de doorgangskampen in Amersfoort en Westerbork de toenemende stroom gevangenen niet meer konden verwerken. Kamp Vught werd opgezet naar het model van andere kampen in nazi-Duitsland. Het viel rechtstreeks onder commando van het SS-hoofdkantoor in Berlijn. In het herinneringscentrum zijn diverse exposities, een bezinningsruimte en de reactiewand te zien. Het museum bevat een binnen- en buitengedeelte. Buiten ziet u aan de hand van de natuurstenen maquette hoe groot het kamp is geweest en hoeveel gebouwen er stonden. Het kamp was omheind met een dubbele rij kromme palen met prikkeldraad en een gracht. Buiten het kamp stond om de honderd meter een wachttorens, waarvan u reconstructies ziet. Op het museumterrein is het authentieke crematorium en het monument ter nagedachtenis aan de slachtoffers van het Kindertransport.

De nagebouwde barak laat zien hoe de gevangenen werden gehuisvest. De rondleiding gaat over de algemene historie van kamp Vught. ♿ 😊

Fusilladeplaats

De fusilladeplaats ligt op loopafstand van Nationaal Monument Kamp Vught, op een voormalige schietbaan van het Nederlandse leger. Op het monument staan de namen van 329 geëxecuteerde gevangenen. De fusilladeplaats ligt op ongeveer 25 minuten lopen vanaf Nationaal Monument Kamp Vught. De route is aangegeven met paaltjes met daarop het blauwe NMKV-wachttorentje. Een routebeschrijving is verkrijgbaar aan de balie van het museum.

O. Croy de Pettelaar
Pettelaarse Schans 1
• Open op zondag van 11.00 uur tot 17.00 uur.
• Expositie foto's Henri Bakker. (zie pag. 10)

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Expositie: Vervoersgeschiedenis 'Tussen de brug en meule'.

Den Dungen neemt binnen de Meierij van 's-Hertogenbosch een bijzondere plaats in. Van oudsher is het dorp nauw verbonden met de stad. Tot 1812 viel Den Dungen onder het vrijdom van de stad en waren de inwoners de buitenpoorters van 's-Hertogenbosch. Zij hadden dezelfde rechten en plichten als de inwoners binnen de stadsmuren. De Dungenaren zijn sinds jaar en dag bekend als ondernemers

en landbouwers die hun waren slijten op de Bossche markt. Ook op religieus gebied heeft er altijd een sterke band bestaan tussen Den Dungen en 's-Hertogenbosch. Aanvankelijk werd de Dungenese kerk gewijd aan de heilige Jacobus de Meerdere, bediend

10

Litserborg

Litserstraat 2, Den Dungen

vanuit het kapittel van de Sint-Jan. Bovendien heeft de Mariadevotie altijd een sterke aantrekkingskracht gehad. Dit alles zorgde voor intensief verkeer tussen 's-Hertogenbosch en Den Dungen. Den Dungen is omgeven door een ringdijk die in het verleden bescherming bood tegen de overstromingen van de Maas. Dit heeft zijn weerslag gehad op de ontwikkeling van de infrastructuur. Op de expositie is deze ontwikkeling te zien. ♿

11

Sint-Jacobus de Meerderekerk

Heilig Hartplein 1, Den Dungen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Het is niet mogelijk de toren te beklimmen.

De Sint-Jacobuskerk is gegroeid tot zijn huidige omvang vanuit een kapel, daterend uit het einde van de 14^e eeuw, het huidige priesterkoor. Rond 1450 werd de kapel verbouwd en als parochiekerk in 1533 uitgebreid met een schip en zijbeuken. Na de reformatie werd de kerk tussen 1630

en 1798 gebruikt door de protestanten. Tijdens deze periode werd in 1752 de toren afgebroken. In 1807 gaf koning Lodewijk Napoleon de kerk terug aan de katholieken, die het gebouw na enkele jaren lieten restaureren door architect G. Heessels. In 1822 was de restauratie afgerond. Een nieuwe, neogotische toren werd aan de kerk toegevoegd in 1899, een ontwerp van C.J.H. Franssen. Op advies en naar ontwerp van Joseph Cuypers (zoon van de bekende architect P.J.H. Cuypers) werden ten slotte in 1927 twee grote zijkapellen aan het koor toegevoegd. Sint Jacobus de Meerdere, patroonheilige van de kerk, is ook bekend van de pelgrimage naar Santiago de Compostella. ♿

12

Voormalig Raadhuis Bosscheweg 1, Den Dungen

• Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.

Dit voormalige raadhuis is een voorbeeld van een vrij algemeen voorkomend dorpsstype uit het eind van de 19^e eeuw. Het is gebouwd in 1877 in een eenvoudige, maar statige klassieke bouwtrant. Op de bel-etage vindt u de belangrijkste representatieve ruimten, op de begane grond of het souterrain zijn de dienstvertrekken. Aan de voorzijde is een centraal bordes met dubbele trap. De voor-gevel is symmetrisch geordend: u ziet de centrale toegangsdeur met bovenlicht

en twee vensters aan de linker- en aan de rechterzijde. In het metselwerk zijn vier uitspringende pilasters. In de nabije omgeving bevinden zich soortgelijke (voormalige) raadhuisen.

Zo is het voormalige gemeentehuis van Engelen te beschouwen als een meer sobere variant en dat van Berlicum ('de Plaets') als een meer rijkere. ♿ (Begane grond)

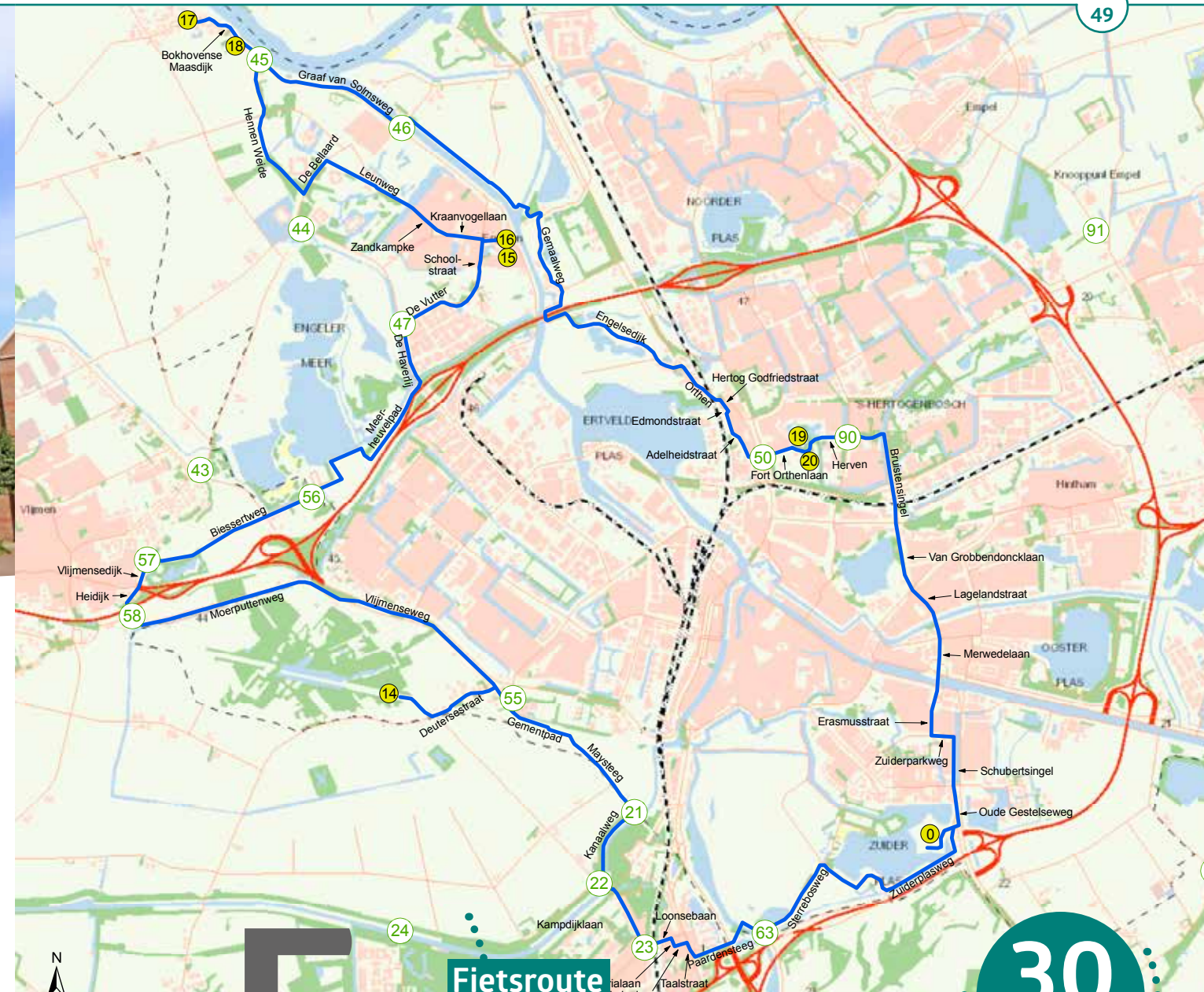
13

Bibliotheek (voormalige jongensschool) Grinsel 19-23, Den Dungen

• Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.

De school is in 1869 gebouwd als openbare jongensschool. Aan de rechterzijde is een aangebouwde woning voor de bovenmeester en een diensthuisje. In 1883 is het

schoolgebouw vergroot met een voorportaal; een gevelsteen boven de toegangsdeur herinnert daaraan. De vormgeving van het gebouw heeft kenmerken van de 'chaletstijl', wat vooral tot uiting komt in het dakoverstek van de uitstekende middenpartij van het gebouw. Dit is gereconstrueerd rond 1985. Verder valt het zorgvuldig uitgevoerde metselwerk met sierbanden in gele baksteen op. De openbare school werd in 1921 opgeheven en maakte plaats voor een rooms-katholieke jongensschool. Tot 1951 bleef deze hierin gehuisvest. Hierna kreeg het gebouw diverse maatschappelijke functies, onder meer van sportzaal en bibliotheek. Sinds begin 2014 is de bibliotheek verhuisd naar de Litserborg. Het diensthuisje (niet toegankelijk) is in gebruik als woning. ♿

Fietsroute

30 km

Lekker fietsen

Fietsroute Monumentenzondag deel 2

- 'S-HERTOGENBOSCH
- 0. Croy de Pettelaar
- DEN DUNGEN
- 14. Moerputtenbrug
- ENGELLEN
- 15. Engelenburcht
- 16. Protestantse Kerk Engelen

zie blz.

- BOKHOVEN
- 17. Parochiekerk Sint Antonius Abt
- 18. Café 't Veerhuis
- ORTHEN
- 19. Fort Orthen
- 20. Begraafplaats Orthen, voormalig Groenendaal

51
51
52
52

14

Moerputtenbrug Te bereiken via parkeerterrein Deusersestraat

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Ontmoeting met boswachters.
- Om 13.00 en 15.00 uur lezing over de Moerputten door historicus Kees van den Oord in café Den Braai aan de Akker 2 te Vlijmen.
- Wielertoertocht gemeente Heusden. Start 12.00 uur bij Café Den Braai in Vlijmen (tevens eindpunt).
- Om 13.00 en 15.00 uur lezing over het Drongelens kanaal door heemkundige Gini van Wijk in café-restaurant De Remise, Grotestraat 267 te Drunen.

Het natuurgebied De Moerputten is een van de weinig overgebleven laagveenmoerassen ten zuiden van de grote rivieren. Het is een restant van het moerasgebied dat eeuwen geleden de vestingstad 's-Hertogenbosch omsloot. Vroeger werd hier veel 'gemoerd', oftewel turf gestoken. In dit natuurgebied liggen de Bossche Moerputtenbrug en de Heusdense Venkantbrug, beiden rijksmonument. De historische Venkantbrug is met zijn 33 meter 'het kleinere broertje' van de 600 meter lange Moerputtenbrug. Zij maken onderdeel uit van het

zogenaamde 'halve zolen lijntje': de oude spoorlijn tussen Lage Zwaluwe en 's-Hertogenbosch. Deze lijn is aanvankelijk voor zowel passagiers- als goederenvervoer in de periode 1879-1890 aangelegd. Later werden alleen goederen vervoerd, waaronder de aan- en afvoer van (half)fabricaten van de schoenenindustrie in de Langstraat. De term 'halve zolen lijntje' schijnt hiernaar te verwijzen, maar is ook afkomstig van het feit dat de lijn slechts in enkelspoor is uitgevoerd, terwijl bij de aanleg nog gerekend was op dubbelspoor. Dit is duidelijk zichtbaar in de grote breedte van de pijlers van de bruggen. De pijlers en landhoofden zijn in baksteen gemetseld, afgedekt met hardsteen, de taluds zijn bedekt met Doornikse steen (harde donkergrijze kalksteen). De 36 doorstroom openingen tussen de pijlers, vijftien meter breed, worden overspannen door geklonken ijzeren vakwerk-brugdelen.

15

Engelenburcht Heuvel 18, (ingang in de Achterstraat)

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Documentaire over de sluis gecombineerd met fototentoonstelling over transport in en rondom Engelen. Onder andere:

transportbedrijf Brouwers en eerste auto's in Engelen.

Deze locatie heeft geen bijzondere waarde als monument, maar dient als pleisterplaats en als expositieruimte op Open Monumentendag. ♿

16

Protestantse Kerk Engelen De Kerkhof 3

- Open op zondag van 12.00 tot 17.00 uur.
- Gidsen geven een toelichting.

Van dit kerkgebouw resteert nog het koor van de in 1587 verwoeste

Lambertuskerk. Aan de westzijde van het kerkgebouw zijn restanten van het vroegere kerkgebouw gereconstrueerd, waarvan funderingen zijn aangetroffen bij archeologisch onderzoek. Hieruit bleek dat het kerkje een eenbeukige romaanse tufstenen voorganger heeft gekend. Van het 15^e-eeuwse kerkgebouw zijn het zuidelijke dwarsschip en de toren teruggevonden en ter

plaatsse weergegeven. Het huidige kerkgebouw dateert mogelijk uit 1551 maar is na de verwoesting van 1587 herbouwd in 1615. De kerk heeft met de houten raamroeden en witte muren een 19^e-eeuws karakter. Het gebouw heeft een driezijdig gesloten koor, dat is voorzien van steunberen en spitsboogvensters. ♿

17

Parochiekerk Sint Anthonius Abt Gravin Helenastraat 1 Bokhoven

- Open op zondag van 12.30 tot 17.00 uur (beperkt open vanwege bedevaart Heilige Cornelis).
- Toelichting door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.

Deze fraaie dorpskerk dateert uit de 15^e eeuw. Het oudste onderdeel is de toren, gebouwd in de vroege

15^e eeuw met een later toegevoegde traptoren. Het eenbeukige schip werd in 1495 na een brand herbouwd. Het transept en koor dateren, ondanks de nog gotische vormtaal, deels uit 1610. De overwelfde doopkapel aan de noordzijde werd toegevoegd omstreeks 1500. Het kerkgebouw heeft een rijk barokinterieur. Het rococo stucplafond, voorzien van ornamenten en sterren, dateert uit 1771. Het eveneens barokke

altaarretabel met beeld van Sint-Michaël (circa 1700) is afkomstig uit de Michaëlkerk in Dennenburg. Het vroegere hoofdaltaar, nu geplaatst in het transept is eveneens vroeg 18^e-eeuws. Het orgel op de houten orgeltribune komt uit circa 1780. Het is in 1979 in de Bokhovense kerk geplaatst na eerder in andere kerken dienst te hebben gedaan. De 19^e-eeuwse preekstoel is voorzien van voorstellingen uit het leven van Norbertus. De kerk heeft diverse belangwekkende grafmonumenten, waaronder grafzerken voor de heren van Bokhoven. Het meest monumentale is de grafzerk uit 1649-52 voor Engelbert van Immerzeel, de eerste graaf van Bokhoven († 1652) en diens vrouw Hélène de Montmorency († 1649), gemaakt door de bekende beeldhouwer Artus Quellien. ♿

18

Café 't Veerhuis Bokhovense Maasdijk 12

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Fototentoonstelling.

Dit karakteristiek gebouw is gelegen aan de rand van Bokhoven en staat van oudsher bekend als veerhuis. Het dateert uit het eind van de 19e eeuw (circa 1880). Het pand heeft in de loop der tijd enkele verbouwingen ondergaan, maar de belangrijkste karakteristieken behouden. Het veerhuis vormt een waardevolle

schakel in het beschermd dorpsgezicht van Bokhoven en is daardoor beschermd als gemeentelijk monument. Het veerhuis heeft een met leien gedekt afgeplat schilddak. De voorgevel is zorgvuldig vormgegeven met afgeronde vensterkozijnen, drie dakkapellen en een kroonlijst op consoles. Het pand heeft al geruime tijd een horecafunctie.

19

Fort Orthen Ketsheuvel 50-56

Frederik Hendrik. Het fort werd tussen 1630 en 1637 aangelegd met een vierkante plattegrond, aarden wallen en bastions op de hoeken. Het werd omgeven door een natte gracht. In de 18^e eeuw is het regelmatig hersteld en uitgebreid

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Foto-expositie over Orthen in de Schijvenloods.
- Doorlopend rondleidingen.

Dit fort werd aanvankelijk Orthenschans genoemd en bestond nog niet ten tijde van het beleg van 1629. Wel was de dijk al aanwezig waar het huidige fort middenin ligt. Deze was onderdeel van de linie van

met voorwerken en een tweede natte gracht. In 1852 werd Fort Orthen geheel herbouwd met een ronde stenen toren, een reduit, als kern. Deze werd omringd door een droge gracht. Fort Orthen vervulde echter nooit een rol van betekenis in de defensie van de stad. Kort na 1932 kocht de gemeente de omringende gronden en in 1966 het fort zelf. Momenteel huren kunstenaars hier atelierruimtes. ☺

20

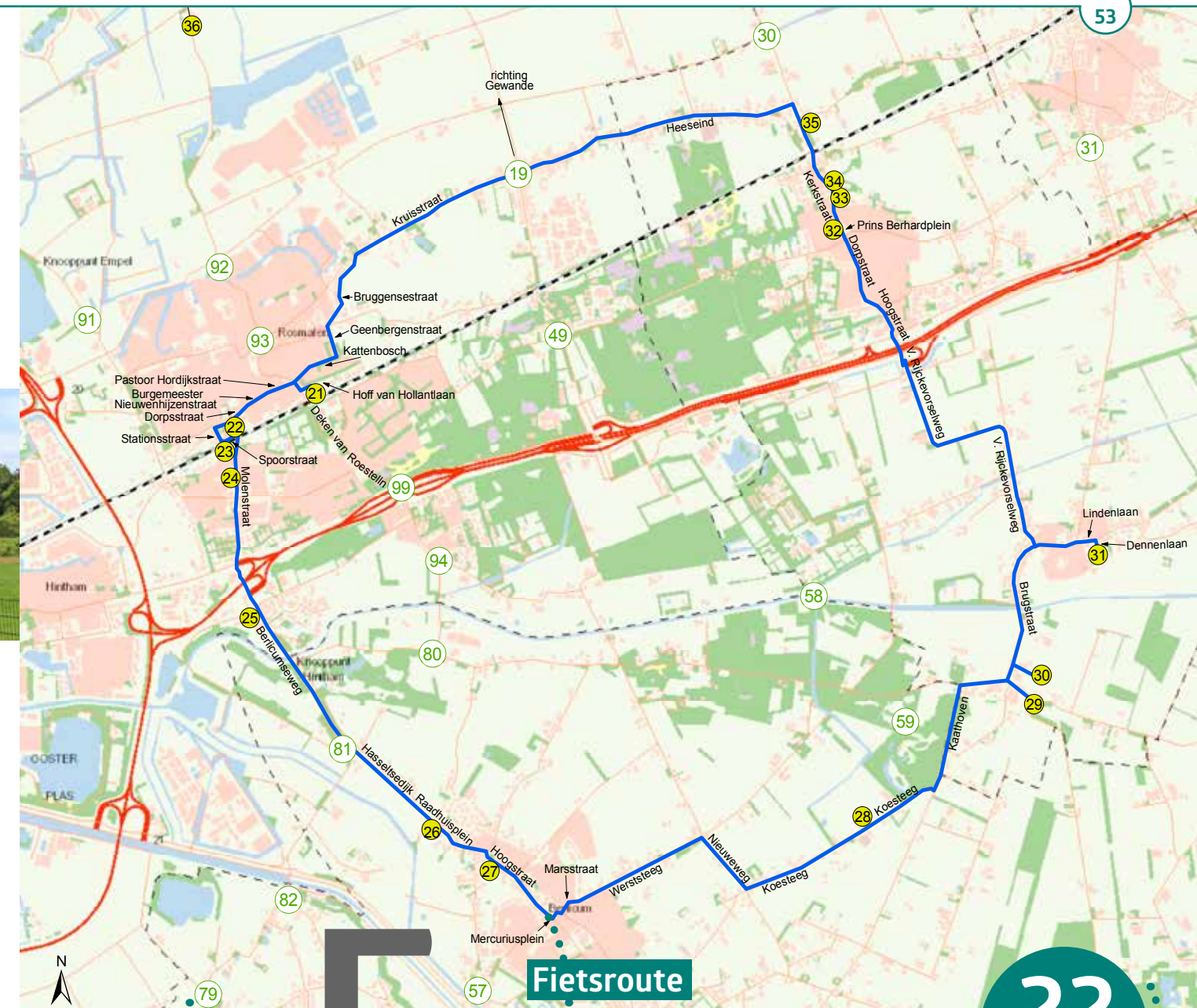
Begraafplaats Orthen, voormalig Groenendaal Herven 1

protestantse burgers. Het belangrijkste bouwwerk op de dodenakker is de Bisschopskapel. Deze kapel is gebouwd in 1882 naar ontwerp van de restauratiearchitect van de Sint-Jan Lambert Hezenmans. Het bouwwerk deed dienst als grafkapel voor de bisschoppen van het hernieuwde bisdom 's-Hertogenbosch. Na de eerste bisschop Mgr. Zwijsen werden ook zijn opvolgers hier begraven tot en met Mgr. Bluysen († augustus 2013). Dat blijkt onder meer uit de herinneringssteen in de vloer van het voorportaal van de kapel. Het gebouw is, zoals de meeste historische grafkapellen, gebouwd in een veelhoekige plattegrondvorm, in dit geval zeshoekig. Het is vormgegeven in neogotische architectuur. De inwendige kerkruimte wordt overdekt met een zesdelig ribgewelf. Aan de buitenzijde wordt het gebouw geschoord door zes

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Om 11.00, 13.00 en 15.00 uur rondleidingen door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch, maximaal 15 personen per groep. Start nabij de kapel van de begraafplaats (a.u.b. rust respecteren).

Dit kerkhof werd aangelegd in 1858 als eerste begraafplaats buiten de binnenstad. Het was de opvolger van het kerkhof rond de Sint-Jan en de protestantse begraafplaats achter de Sint-Josephstraat. Van het ruim 11 hectare grote terrein werd 4/5^e deel bestemd als rooms-katholiek kerkhof, het overige deel was voor de

steunberen. De gevels zijn opgetrokken in baksteen, plaatselijk aangevuld met zandstenen lijsten en plinten. Op het dak bevindt zich een zeshoekige dakruiter met spits. Aan de voor- en achterzijde bevinden zich lagere aanbouwen, het toegangsportaal en de uitgebouwde altaarruimte met daaronder een van buitenzijde toegankelijke crypte. In deze ruimte onder het altaar zijn bisschoppen en prelaten van het bisdom 's-Hertogenbosch bijgezet in de nissen van de wanden. De nissen zijn aan de voorzijde afgesloten door een stenen plaat met inscriptie. Op de begraafplaats zelf is een aantal als monument beschermde grafmonumenten uit de late 19^e en vroege 20^e eeuw bewaard gebleven, waaronder die van de families Van Beugen, Deckers, Dobbe, Halewijn, Hezenmans, Kalling-Phillipon en Lutkie-Scheffers. ♣ &

22 km

Lekker
fietsen

Fietsroute Monumentenzondag deel 3

ROSMALEN
21. Perron-3 (voormalig gemeentehuis)
22. Vreeburg
23. Oude Station
24. De Standerdmolen
25. Informatiecentrum Rijkswaterstaat (RWS)

BERLICUM
26. Samen-op-Weg-kerk
27. Herberg De Gouden Leeuw
28. Museum 'Boengreij'

zie blz.

VINKEL
29. Cunerakapel
30. Vlaamse schuur
31. De Den

NULAND
32. Villa Maasdonk
33. Kerkmuseum in de kerktoren
34. Heemkamer in gemeenschapshuis De Meent
35. Terrein Polderkerk

58
59
59

60
60
61
61

21

Perron-3 (voormalig gemeentehuis) Hoff van Hollantlaan 1, Rosmalen

- Open op zondag van 11.00 uur tot 17.00 uur.
- Tentoonstelling vervoer 'Van, naar en door Rosmalen'.

Het huidige Perron-3 bestaat dit jaar vijf jaar. Perron-3 is door een verbouwing in 2007/2008 ontstaan uit het voormalige gemeentehuis van de gemeente Rosmalen. Dit alles naar tekeningen van Jonkman Klinkhamer Architecten. Het voormalige gemeentehuis dateert van 1977 en was geheel in Bossche stijl ontworpen. Perron-3 ligt eigenlijk naast het station van Rosmalen, dat twee perrons telt, vandaar de naam Perron-3. Nu zijn er verschillende verenigingen en instellingen ondergebracht, zoals de bibliotheek, het Wijkplein en het gemeenteloket. Ook Heemkundekring Rosmalen heeft er een onderkomen en verzorgt dit weekend de tentoonstelling 'Van, naar en door Rosmalen' in de foyer van het gebouw. De locatie zelf heeft geen monumentale waarde. ♿

24

De Standerdmolen Molenstraat, Rosmalen

- Open op zondag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Demonstratie maalproces (bij voldoende wind).

Er is 'meel van de molen' te koop om thuis mee te bakken. De molenaars voorzien de klanten graag van een passend recept voor molenbrood, molencake, molenpannenkoeken of -poffertjes.

De in 1732 gebouwde Standerdmolen is gebouwd op een lichte verhoging. De molen heeft een houten molenromp en draait om een verticale spil. Het is oorspronkelijk een middeleeuws korenmolen. In de constructie van de molen zijn aanwijzingen gevonden dat de molen ooit op een andere plaats heeft gestaan. Het demonteren en elders opnieuw opbouwen van een molen als bouw pakket was niet vreemd in die tijd. De molen heeft altijd een grote historische en landschappelijke waarde gehad. Recent zijn een bijzonder stel wiekroeden van het type Franses gerestaureerd en geplaatst aan de voet van de molen. 😊

22

Vreeburg Dorpsstraat 66, Rosmalen

ing. Het heeft een centrale gang met kamers en suite aan de rechterzijde van de gang en een zij-voorkamer, (nieuw) trappenhuis en voormalige keukenaanbouw aan de linkerzijde. Ook op de eerste verdieping is er een middengang, geflankeerd door (slaap-)kamers. De linker voorkamer op de verdieping (nu badkamer) heeft een 'beschilderde' vloer, die vroeger vrij algemeen moet zijn geweest, maar nu opmerkelijk is. De vloer is ontstaan door kinderen op blote voeten, in bruine verf gedoopt, te laten rondlopen. Dit geeft een marmerachtig patroon. In het noorden van het land noemen ze het een 'getopte' vloer. Onlangs is het gebouw als kantoor met bovenwoning in gebruik genomen met een nieuwe ronde kantooraanbouw in een eigentijdse architectuur vormgegeven.

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.

Dit statige pand is gebouwd in 1880 en is in de beginjaren gebruikt als postkantoor van Rosmalen. Later is het gehele pand als woonhuis in gebruik genomen, onder meer door burgemeester Wolters (1908-1923). De sobere, maar statige façade is opgetrokken in schoon metselwerk met getoogde T-vensters en een portiek met een paneeldeur en bovenlicht. Het pand heeft een vierkante plattegrond met symmetrische indel-

23

Oude Station Spoorstraat 2, Rosmalen

1880 is tegenwoordig in gebruik als woon- en kantoorpand. Het is als stopplaats gelegen aan de spoorlijn 's-Hertogenbosch-Nijmegen. Het oude stationspand is een verkleinde uitvoering van het station Udenhout langs de lijn Tilburg-'s-Hertogenbosch. Het is een sober, in baksteen uitgevoerd gebouw met langskap, dat in 1905 werd uitgebreid met een dienstwoning op de verdieping. In de gevels op de begane grond hebben de vensters een getoogde bovenzijde, op de verdieping zijn deze recht. Ze hebben zesruits stolpramen. Het pand heeft tot en met 1938 dienstgedaan als stationsgebouw.

- Open op zondag van 11.00 uur tot 17.00 uur.
- Mini-tentoonstelling met diverse foto's en informatie over het gebouw.
- Presentatie film 'De trein stond stil...' (met beelden uit 1944).

Het oude stationsgebouw van Rosmalen inclusief stationswoning uit

In 1938 werd het station gesloten voor reizigersvervoer. Het stationsgebouw had daarna wel een functie als wachthuisje voor de bediening van seinen en overwegen. Het laadperron is nog tot 1972 gebruikt voor goederenvervoer.

25

Informatiecentrum Rijkswaterstaat Kloosterstraat 4, Rosmalen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Luchtfoto's en informatie omlegging Zuid-Willemsvaart.
- Tentoonstelling kanaalpark N279 en vervoer over water.

Deze locatie heeft geen bijzondere waarde als monument, maar dient als informatiecentrum op Open Monumentendag. ♿ 😊

26

Samen-op-Weg-kerk Raadhuisplein 4, Berlicum

katholieke houten zaalkerk. In de 13^e eeuw werd deze vervangen door een stenen gebouw en in 1240 kwam het patronaatsrecht in handen van de Norbertijner abdij van Berne. Deze was oorspronkelijk gevestigd in Bern aan de Maas en sinds de 19e eeuw in Heeswijk. In de loop van de 14e en 15e eeuw groeide het aan Sint Petrus gewijde kerkgebouw tot een pseudobasiliek. Dit betekent dat het schip en zijbeuken zich onder één dak bevinden. De toren kreeg in totaal drie geledingen. Ten tijde van de

Beeldenstorm in 1566 werd aan kerk en interieur ernstige schade toegebracht. Na herstellingswerkzaamheden werd de Sint Petrus in 1613 opnieuw gewijd. Sinds 1648 is de kerk in gebruik genomen als protestants (Nederlands Hervormd) bedehuis. De kerk en toren werden grotendeels verwoest ten gevolge van de beschietingen in 1944. Zij zijn in verkleinde vorm herbouwd in 1949, alleen het oorspronkelijke koor bleef behouden.

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.

De Samen-op-Weg-kerk (voormalige Nederlands Hervormde kerk) is het oudste kerkgebouw van Berlicum. Het heeft een naastgelegen begraafplaats. Op de plaats waar de kerk nu staat, stond rond het jaar 750 al een

27

Herberg De Gouden Leeuw Hoogstraat 64, Berlicum

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Fototentoonstelling van de Oude tramlijn.

In 1870 werd de huidige herberg gebouwd op de plaats van een 18^e-eeuwse voor-ganger. De bepleisterde voorgevel heeft nog oorspronkelijke architectuur met schuiframen, luiken en voordeur met bovenlicht, voorzien van glasroeden. De herberg had toen

een ruime gelagkamer, suite, twee achterkamers, drie slaapkamers, twee keukens, vier bovenkamertjes, een ruime zolder en een dubbele kelder voor opslag. Aan de achterkant werden een koestal, dubbele paardenstal, koetshuis, bergplaats en dorsvloer gebouwd. In 1874 kocht Johannes Peperkamp de herberg voor 5.325,- gulden. Hij gaf zijn nieuwe herberg de naam Gouden Leeuw. In 1882 werd

er ter hoogte van herberg De Gouden Leeuw gewerkt aan een tramverbinding tussen 's-Hertogenbosch en Veghel. Vlak voor De Gouden Leeuw kwam een wissel en een halteplaats voor reizigers en een laad- en losplaats voor goederen. Een jaar later reed de eerste stoomtram door het dorp. Zo vervulde de herberg vanaf dat moment een belangrijke rol als pleisterplaats voor reizigers. ♿ 😊

'De Plaets', het huidige Raadhuisplein

De oudste permanente bewoning in Berlicum vond plaats vanaf ca. 700 op een hoge zandrug, het huidige Raadhuisplein. Na de bekering tot het christendom rond 800, werd de heidense offerplaats op het nederzettingencentrum 'De Plaets' verruild voor

een houten kerkgebouwtje. Na het jaar 1000 werd dat kerkje regelmatig uitgebreid. De toren en de aanbouwen naast de toren waren eigendom van de gemeente Berlicum. De ene zijde deed dienst als raadskamer voor de

schepenen en de andere kant werd veelal als woning gebruikt. De toren is in 1944 door de Duitsers opgeblazen. Na de oorlog is de kerk sterk verkleind weer herbouwd, in vrijwel identieke vorm als de oorspronkelijke kerk. In 1847 werd in dit oude dorpscentrum een gemeentehuis gebouwd. Duidelijk is de oude driehoekige vorm nog te herkennen. De meeste huizen zijn in de loop der jaren vervangen, maar de sfeer van voorheen is nog aanwezig.

28

Museum 'Boerengrei' Koesteege 37, Berlicum

- Open op zondag van 11.00 tot en met 17.00 uur.
- Uitlichten 'vervoer en transport' door Theo Danen.
- Touwdraaien voor kinderen.

De boerderij Koesteege 37 is een kenmerkend voorbeeld van een 'wederopbouwboerderij'. Van dit type werden kort na de oorlog vele gebouwd als vervanging van de door oorlogshandelingen verwoeste boerderijen in heel Nederland. Ze waren onderdeel van omvangrijke hervestingsprojecten. Meestal waren deze wederopbouwboerderijen traditioneel van opzet, met woon- en stalgedeelten onder één kap. Ook waren ze traditioneel in architectuur en materiaalgebruik (baksteen, pannendaken). Koesteege 37 vormt hier geen uitzondering op. In de losse schuur naast de boerderij is een bijzonder museum met een omvangrijke collectie 'Boerengrei' ingericht. Hier ziet u landbouwmachines en werktuigen van meer dan een eeuw oud tot nu. 😊

De Wamberg

Het landgoed 'de Wamberg' is begonnen met de pachthoeve 'de Wambergse Hoeve' rond 1370. Deze werd meestal 'de Grote Wamberg' genoemd. Hierbij bouwde de eigenaar een 'omgracht speelhuis', dat los stond van de hoeve. Later is dit speelhuis verschillende keren uitgebreid. De 'Grote Wamberg'

is de huidige boerderij naast het poortgebouw. Rond 1550 werd deze boerderij uitgebreid met een jachthuis en een stalling voor koetsen en paarden. 'De Kleine Wamberg'

had een verbindingsweg met de eerste boerderij en ligt nu nog aan de Loofaert. Bij het goed hoorden acht boerderijen, een tuinmanswoning, een jachtopzienerswoning, een jachthuis, koetshuis en een tiendschuur. Enkele eigenaren van het landgoed en het kasteel waren de families Van Thienen, Van Bergen, Van Lier, Ermers, Van Lanschot en Van Rijckevorsel. De gebouwen zijn niet toegankelijk.

29

Cunerakapel Kaathoven 19, Vinkel

De gotische Cunerakapel in Kaathoven (Vinkel) dateert uit 1535, maar werd herbouwd na oorlogsschade in het jaar van het beleg van 's-Hertogenbosch (1629). In de periode van 1675 tot 1882 deed het gebouw dienst als school met woning. Omstreeks 1800 werd het priesterkoor gesloopt. Vanaf 1882 was een boerderij

in de voormalige kapel gevestigd. Door al deze functiewijzigingen wijzigde ook het uiterlijk van het kerkgebouw ingrijpend. Tijdens de restauratie in 1979-1981 is de Cunerakapel gereconstrueerd volgens gotische vormgeving: u ziet gotische spitsboogvensters met vorktracering. Het gebouw is in gebruik als woning.

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.

Vlaamse schuur, Brugstraat 85, Vinkel

30

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.

De benaming Vlaamse schuur verwijst naar een schuurtype in de boerderijbouw. Dit type vindt vermoedelijk zijn oorsprong als opslagplaats van landbouwproducten bij middeleeuwse abdijen in het vroegere hertogdom Brabant, met name in de huidige provincie Antwerpen (B) en Noord-Brabant. Zij werden later in deze gebieden gebouwd bij boerderijen. Vlaamse schuren zijn opgebouwd uit (eiken)houten ankerbalkgebinten met één of twee zijbeuken. De buitenwanden waren aanvankelijk samengesteld uit geteerde houten delen, maar vaak later versteend, zoals hier. Dat wil zeggen dat het hout vervangen is door baksteenmetselwerk. Het dak was aanvankelijk meestal met riet gedekt. De hoge middenruimte werd gebruikt als tasruimte, waar hooi en stro werden opgeslagen, oftewel 'opgetast'. De zijbeuk diende meestal als berging van landbouwwerktuigen, maar ook wel als varkenskot. Deze Vinkelse Vlaamse schuur is nu in gebruik als woning. U ziet het kenmerkende gebinttype en een asymmetrische indeling: de schuur had een hoofd- en één zijbeuk. Bovendien heeft de schuur ankerbalkverbinding aan de ene zijde, hier is de gebintbalk met houten wiggen achter de stijl verankerd. Afgaande op onderzoek van de jaarringen in het gebint dateert deze Vlaamse schuur uit omstreeks 1530. 🚶 🧑

31

De Den, Dennenlaan 2, Vinkel

kerk vernield was. Na de bouw van een nieuwe kerk in 1956, werd De Den gebruikt als Patronaat (gemeenschapshuis). Na een ingrijpende verbouwing was er van het originele gebouw weinig over. De pastorie is nog als parochiecentrum in gebruik. Linksvoor op het kerkplein zijn de contouren van de oude kerk zichtbaar in de bestrating. De pastorie werd gebouwd aan het eind van de 19^e eeuw, nadat in 1882 een nieuwe parochie gesticht was. 🚶

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur
- Fototentoonstelling.

De Den is een voormalige noodkerk die na de oorlog in gebruik werd genomen toen de rooms-katholieke

32

Villa Maasdonk Kerkstraat 28, Nuland

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.

'Villa Maasdonk' is een nieuwe naamgeving voor een voormalig kloostergebouw dat in neogotische architectuur is gebouwd in 1918. Van recentere datum is een uitbreiding op de verdieping bestaande uit een dakopbouw met chambrettes. De meeste ruimtes in het klooster zijn onderling doorgebroken vanwege de huidige functie van prestigieuze woninginrichting. Wel is de oorspronkelijke indeling en functie goed herkenbaar gebleven. De voorgevel, voorzien van neogotische elementen, heeft op de geveltop een deugdenbeeld (Flora) en bij het toegangshek twee laat 19^e-eeuwse Franse beelden, afkomstig van elders.

33

Kerkmuseum in de kerktoeren Kerkstraat 30, Nuland

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- De trap is voor personen met een lichamelijke beperking moeilijk of niet begaanbaar.

Deze kerk, gewijd aan de Sint-Jans Onthoofding, is ontstaan uit een polderkerk, gebouwd op een dekzandrug in de 14^e eeuw. De parochie omvatte aanvankelijk Nuland, Kruisstraat Heeseind, Vinkel en een deel van Rosmalen. De kerk werd tijdens de Tachtigjarige Oorlog in 1635 door de Hervormden in gebruik genomen. In 1859 werd als voorganger van de huidige kerk op deze plaats een

neogotische parochiekerk met pastorie gebouwd. Deze werd in 1944 door het opblazen van de toren vernietigd. Na de bevrijding werd in 1950 een nieuwe kerk gebouwd naar ontwerp van architect J. Magis in de traditionele architectuur van de Delftse school (onder prof. Granpré Molière). Al schrijven sommigen deze toe aan de hieraan verwante architectuur van de Bossche School. De toren werd pas later in 1958 afgebouwd, omdat de benodigde bakstenen aanvankelijk voor de wederopbouw van Nederland nodig waren. De kerk is een driebeukige basiliek met een massieve westtoren en halfronde apsis. Het kerkmuseum bevindt zich in de toren van de kerk op de plek van het voormalige zangkoor. In het museum ziet u kerkelijke attributen zoals misgewaden, kandelars, flambouwen, kelken, missalen en communiebenodigdheden.

34

Heemkamer in gemeenschapshuis De Meent Prins Bernhardplein 10, Nuland

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Om 12.00 en 14.30 uur lezing door Henk Buijks: 'Van karrenspoor tot snelweg' over de weg 's-Hertogenbosch – Grave.
- Expositie verdwenen gebouwen langs de Rijksweg.
- Uitgifte wandelroutes.

Het gemeenschapshuis De Meent is in 1965 geopend en daarna tweemaal uitgebreid en verbouwd. Vele verenigingen, waaronder de Heemkundewerkgroep Nuwelant, vinden hier onderdak. De Heemkamer bevindt zich achter de vitrines aan de zijde van het Prins Bernhardplein. ♿

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Om 13.00 en 14.30 uur rondleiding met toelichting door leden van de Heemkundewerkgroep.

Aan de rand van de polder stond tot 1857-1859 de vermoedelijk 14^e-eeuwse parochiekerk van Nuland. Deze kerk was gewijd aan de Sint-Jans Onthoofding en gebouwd in gotische stijl. De kerk was van 1635 tot 1840 eigendom van de Hervormde Gemeente. De toren was

gemeentelijk eigendom. Beide zijn tussen 1857-1859 gesloopt. Een van de redenen om te slopen was de verwaarloosde toestand waarin de katholieken de kerk terugkregen. Ook het feit dat het gebied regelmatig onder water liep door de Beerse Overlaat droeg bij aan het besluit om de oude kerk te slopen.

35

Terrein Polderkerk Kerkdijk, Nuland

Er werd een nieuwe kerk gebouwd op hogere gronden, die in 1859 in gebruik werd genomen. Deze kerk is in de Tweede Wereldoorlog verwoest en in 1950 herbouwd. De contouren van de oudste gotische 'polderkerk' zijn zichtbaar gemaakt in het landschap. In 2008 won dit erfgoed de tweede prijs (een eervolle vermelding) van de Brabantse Monumentenprijs. Tegenover de polderkerk is een oude schutskooi aanwezig. Hier stalde men loslopend vee uit de polder totdat de eigenaar het terug kwam halen na betaling van het stallingsgeld. ♿

Heeseind-Kruisstraat

De oudste weg tussen Rosmalen en Nuland loopt via Bruggen, de Kruisstraat en het Heeseind. De weg liep oorspronkelijk over de dijk die het overloopgebied van de Beerse Overlaat begrensd. Het gezamenlijke grondgebied en schepenbank

van Nuland en Rosmalen werd de schepenbank van Hese genoemd. De naam is daar waarschijnlijk aan ontleend. Na de aanleg van de spoorlijn en de kanalisatie van de Maas was de dijk als waterkering niet meer nodig en zijn grote delen

**lekker
fietsen**

afgegraven. Op enkele plaatsen is de oude dijk met de daar tegenaan gebouwde boerderijen nog aanwezig.

36

**Hertogsgemaal
Rosmalensedijk hoek
Krommenhoek Gewande**

(Is niet specifiek opgenomen in de fietsroute)

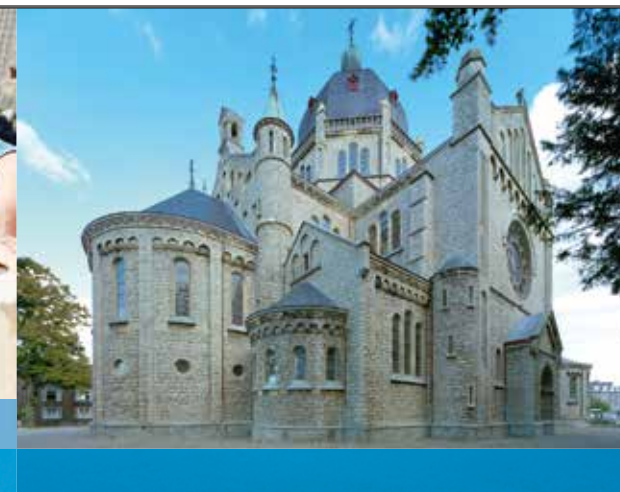
toegangsdeur een gevelsteen met de naam Hertogsgemaal en het jaartal 1940 opgenomen. In het hoge gedeelte zijn de pompen en de elektrische motoren ondergebracht. In het lage gedeelte bevindt zich de transformatorruimte en het bedieningsmechanisme voor de afsluitleidingsmiddelen. In het gebouw staan nog de twee verticaal geplaatste elektromotoren (Stork) uit het jaar 1940. Deze motoren zijn qua type voor Nederland uniek. Binnen het gemaal bevindt zich een archeologisch en paleontologisch museum met vondsten uit het Maasdal en van het Romeinse tempelcomplex van Empel en uit Lith. Daarnaast is een permanente tentoonstelling ingericht over pleistocene vondsten uit De Grote Wielen. Een apart gedeelte is ingericht als herdenkingsafdeling van de Tweede Wereldoorlog. ♯ ♿ ♻️

- **Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.**
- **Speurtocht voor kinderen in het museum.**
- **Kinderen kunnen met metaaldetector zoeken naar oude voorwerpen.**

Het Hertogsgemaal (1940) vormde een

schakel in de waterbeheersing van het gebied rond Gewande. Dit gebouw bestaat uit een hoog gedeelte met zadeldak en een lagere aanbouw aan de oostzijde met lessenaarsdak. Het geheel is uitgevoerd in traditionele stijl met boogfriezen onder de goot en getoogde houten vierruitsramen. In de zuidelijke gevel is boven de brede

Innovatieve bouwer met een rijke traditie

LAUDY
BOUW & ONTWIKKELING

www.laudybouw.nl

Colofon

Dit magazine is een uitgave van Hans Romijn en het comité Open Monumentendag in samenwerking met de gemeenten 's-Hertogenbosch, Vught, Sint-Michielsgestel, Maasdonk en Heusden in het kader van Open Monumentendag 2014. Dit magazine wordt in een oplage van 90.000 exemplaren gedrukt. Verspreiding geschiedt huis aan huis in de gemeenten 's-Hertogenbosch, Vught, Sint-Michielsgestel en Maasdonk. Het magazine is ook verkrijgbaar via Stadskantoor, Stadhuis, de VVV en de opengestelde monumenten. Met speciale dank aan de afdeling

Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten van de gemeente 's-Hertogenbosch en alle vrijwilligers.

Productie & Exploitatie

Meneer Romijn, marketing en communicatie, 's-Hertogenbosch, (06 - 53 34 37 33)

Redactie, eindredactie, vormgeving en coördinatie

Meneer Romijn, Melinde Bussemaker, Afdeling BAM en Reclamebureau De Code.

Teksten, beelden, voorwoord en monumenten

Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM) gemeente 's-Hertogenbosch

Ontwerpconcept

Liftoff, 's-Hertogenbosch

Fotografie

Antwan Hoedemakers, Jac. Biemans, Alibert Bok, Stadsarchief, Jan van de Ven en Nationaal Monument Kamp Vught

Swim to Fight Cancer

Zwemmen in een monument!

Een gevecht tegen kanker in de grachten
van vestingstad 's-Hertogenbosch

Zondag 14 september 2014

Swim to fight Cancer Editie Brabant 's-Hertogenbosch

Iedereen heeft wel iemand verloren aan kanker

Op 14 september ben je even niet machteloos.

Swim to Fight Cancer haalt zoveel mogelijk geld op
voor kankeronderzoek zodat kanker in de toekomst
geen dodelijke ziekte meer is.

♥ voor donatie en informatie

www.SwimtoFightCancer.nl

SwimtoFC

SwimtoFightCancer

Swim to Fight Cancer is een recreatief zwemevent in een stads decor waarbij deelnemers en teams zoveel mogelijk donaties ophalen voor Fight cancer, een stichting die fondsen werft voor wetenschappelijk kankeronderzoek en preventie via KWF Kankerbestrijding. Dit jaar is als specifiek doel gekozen voor 'Fellowships', een persoonlijke beurs voor jonge, talentvolle artsen en onderzoekers op het gebied van oncologie. De deelnemers zwemmen een parcours van 2 km. langs de vestingwerken van 's-Hertogenbosch, in de Singelgracht en de Stadsdommel.

www.orlyenendevoets.nl

ORLY/ENDEVOETS GROEP
buitengewoon onderhoud

Buitengewoon in restaureren

Genieten van de prachtige monumenten die 's-Hertogenbosch en haar omgeving rijk zijn, kan alleen als we deze mooie panden goed bewaren voor de toekomst. Een precisiewerkje, dat naast een gespecialiseerde kennis en kunde, ook een grote hoeveelheid liefde voor het vak vereist.

Bij restauratiebedrijf Orly en Endevoets werken we daarom niet alleen nauwkeurig en vakbekwaam, maar ook met plezier, gevoel en toewijding. Zodat u nu en in de toekomst kunt blijven genieten van onze schitterende stad.

Orly & Endevoets B.V. • Rietwaard 32 • 5236 WC 's-Hertogenbosch
T (073) 631 50 00 • E info@orlyenendevoets.nl